

הרב אליעזר חיים שנוולד

ר"מ בישיבת ההסדר הגולן

וראש המרכז התורני נחלת שי ו"מכון הראל"

חג הסוכות וסגולת ישראל**סוכות ענני כבוד להבדלת ישראל וסגולתו****ראשי פרקים****א. סוכות ענני כבוד.**

1. סוכות ממש או "ענני כבוד" - מחלוקת התנאים.
2. "כנפי נשרים" של שבעת "ענני כבוד" - נשיאת עם ישראל והגנתו במדבר.
3. קומה פרשנית נוספת לכל שיטה - באור טעם המצוה ועיתויה.
4. השלכות הלכתיות למחלוקת ולהכרעתה.
5. "ענני כבוד" - התגלות כבוד ד' בענן.

ב. ענני הכבוד להבדלת ישראל וסגולתו.

1. "ענני כבוד" - כבוד של מעלה לעם ישראל, וכבודם בעיני העמים.
2. "ענני כבוד" חסד בזכות אבות: אברהם ואהרון.
3. ישראל באומות - כ"לב באברים".
4. "ענני כבוד" מחיצת הבדלה בין ישראל לעמים.
5. חשיפת ה"סגולה" בחג הסוכות ובמצוותיו.
6. חג הסוכות כנגד יעקב אבינו.

לזכרו של תלמידנו היקר שילה לוי הי"ד ששירת ביחידה מובחרת ונהרג ב"אסון המסוקים" בזרנו למשימתו בלבנון. שילה הי"ד היה בן תורה בכל רמ"ח אבריו והיה קשור לתורה ולת"ח בכל נימי נפשו. גם בתנאים קשים שזימן לו השירות הצבאי, ידע להתמודד ולהקפיד על קיומה. במהלך שרותו היה דוגמה ומופת להקפדה על "קלה כבחמורה" עליהן לא ויתר, גם בהילוכו "בגיא צלמות" תוך מילוי משימות נועזות ומסוכנות. שילה הי"ד התעקש לחשוף את הסגולה בכל יהודי באשר הוא, ועל כן בחר לשרת ביחידה בה יוכל לתרום לא רק מיכולתו

המבצעית אלא גם בקידום מצבה הרוחני. הוא ראה את עצמו כ"שליח ציבור" שמתב את דרכו לפי טובת הכלל ולא רק על פי צרכי עצמו. משום כך ראה חובה לעצמו לפעול לחיזוק רוחני של חבריו ולזכות את הרבים. לא אשכח את דאגתו לאירגון הארוח בשיבה של חבריו ליחידה בתשעה באב, כדי שיוכלו לקיים את חובות היום כהלכתן, ותוך כדי כך גם דאג לארגן שעורים ברוח היום כדי לא להחמיץ את ההזדמנות לחזק ולהתחזק... את מעשיו הגדולים עשה בצניעות ולא הרבה לדבר על מה שעשה. הרצינות שהיתה נסוכה על פניו מהולה בחיוך מבוויש שהיה כה אופייני לו, לא הסגירה את המתחולל בליבו הטהור פנימה. ניסיונו לכוון דברינו למצות הסוכה, שכה חביבה היתה בעיניו והידר לקיימה ולהקיף עצמו במחיצותיה ובסוכה, בכל דרך שהיא. ול"סגולת ישראל" המתגלה בחג הסוכות ומצוותיו, סגולה שכה עמל לחשפה, בכל יהודי באשר הוא. מאמר זה מוקדש לעילוי נשמתו הטהורה וכציון לפועלו זו לכסח נגונה בגנזי מרומים ושורה בצל ענני הכבוד בגן עדן, השמורים לצדיקי עולם ולאלה שמסרו נפשם למען עם ישראל וארצו. חבל על דאבדון.

ת.ג.צ.ב.ה.

א. סוכות ענני כבוד

1. סוכות ממש או ענני כבוד-מחלוקת התנאים.

הציווי בתורה "לישב בסוכה"¹ קושר את מצוות הישיבה בסוכה, לזכרון הסוכות שנעשו לישראל במדבר²:

בסכת תשבו שבעת ימים כל האזרח בישראל ישבו בסכת.
למען ידעו דרתיכם כי בסכות הושבתי את בני ישראל בהוציא אותם מארץ מצרים
אני ד' אלהיכם.

1. כהגדרת המצוה ברמב"ם. עי' בספר המצוות, מצות עשה, מצ' קס"ח: "היא שצונו לישב בסוכה שבעת ימים בימי החג כולם והוא אמרו ית' בסוכות תשבו שבעת ימים וכו'". ובמנין שבהקדמת הרמב"ם להלכות שופר סוכה ולולב מצ' ב': "לישב בסוכה כל שבעת ימי החג". וכן בספר החינוך - מצוה שכ"ה. וכן פסק הרמב"ם לגבי ברכת המצוה בהלכות סוכה פרק ו' הלכה יב: "כל זמן שיכנס לישב בסוכה כל שבעה מברך קודם שישב אשר קדשנו במצותיו וצונו לישב בסוכה". וב"ספר חרדים" בפרק י"ט אות ב כתב שהישיבה היא עיקר המצוה: "במצות סוכה יש שתי צוואות, אחת תלויה בידיים היינו עשייתה [לעיל פי"א או' י] והשנית הישיבה בה ותלויה ברגלים, והיא עיקר מצוה וגמר שלה, דכתיב: "בסכות תשבו שבעת ימים ויקרא כ"ג מה) לכך אין מברכין בשעת עשייתה לעשות סוכה אלא בשעת הישיבה כדי לישב בסוכה".

2. ויקרא פרק כ"ג פס' מב - מג.

על איזה סוכות מדבר הכתוב? התורה אינה מזכירה את דבר הסוכות שביציאת מצרים, בלתי צווי זה³. פירוש הכתובים, וזהות הסוכות לזכרון נקבע החג, אינו נושא פרשני גרידא. הצווי בתורה - "למען ידעו דורותיכם" התפרש כחובה יחודית לקיים את ה"ידיעה" במהלך קיום המצוה ע"י כוונה של טעם המצוה. על כן מתבקש ברור, מה הארוע שאנו מצווים לזכור ובאיזה סוכות מדובר.

בהקשר לכך עולות שאלות נוספות: התורה מצווה על איזכור כולל של יציאת מצרים וניסיו באמצעות חג הפסח ומצוות נוספות, במה נתייחדו הסוכות שעלינו להזכירן בנפרד?

וכן, במה נשתנו הסוכות משאר הניסים שהוזכרו במפורש בתורה: שליו, מן ובאר⁴, שלא נקבע מועד מיוחד לזכרם⁵?

3. אמנם ביציאת מצרים מזכירה התורה (שמות פרק י"ב לז): "ויסעו בני ישראל מרעמסס סכתה וגו'". אולם שם מדובר לכאורה על שם מקום ואין הוכחה שהשם אינו מקדמות דנא, וככתוב ביעקב, בראשית פרק ל"ג יז: "ויעקב נסע סכתה ויבן לו בית ולמקנהו עשה סכת על כן קרא שם המקום סכות". כפי שאין הוכחה מן הכתוב שהוא לא על שם הסוכות שעשו שם ישראל. מקום זה מוזכר גם בהמשך (שמות פרק י"ג פס' כ): "ויסעו מסכת ויחנו באתם בקצה המדבר" וכן בבמדבר פרק ל"ג פס' ה - ו. ובשופטים פרק ח' פס' ד ואילך. בתנ"ך מוזכרת מצוות הסוכה וקיומה במספר הקשרים מיוחדים, כך בתאור קיומה על שבי ציון בעזרא פרק ג' פס' ד: "ויעשו את חג הסכות ככתוב ועלת יום ביום במספר כמשפט דבר יום ביומו". וכן בנחמיה פרק ח' פס' ה-יח ובמיוחד בפס' יז: "ויעשו כל הקהל השבים מן השבי סכות וישבו בסכות כי לא עשו מימי ישוע בן נון כן בני ישראל עד היום ההוא ותהי שמחה גדולה מאד". המשתמע מפס' זה שלא עשו סוכות כמותם מימות ישוע בן נון ועד ימי שיבת ציון הוסבר בפנים רבות ואכמ"ל.
4. על נס ירידת המן, עי' שמות פרק ט"ז פס' ד: "ויאמר ד' אל משה הנני ממטיר לכם לחם מן השמים ויצא העם ולקטו דבר יום ביומו וגו'". על הנצחת נס זה הצטווה משה (שמות ט"ז לג): "ויאמר משה אל אהרן קח צנצנת אחת ותן שמה מלא העמר מן והנח אותו לפני ד' למשמרת לדורותיכם". ועל נס ירידת השליו עי' שמות ט"ז יב-יג: "שמעתי את תלונת בני ישראל דבר אלהם לאמר בין הערבים תאכלו בשר ובבקר תשבועו לחם וידעתם כי אני ד' אלהיכם. ויהי בערב ותעל השליו ותכס את המחנה ובבקר היתה שכבת הטל סביב למחנה".
5. שאלה זו נשאלה במספר מקורות עי' ב"בית אלקים" למביל"ט שער היסודות פ' ל"ה, תשובתו תוזכר לקמן. גם הב"ח בס' תרכ"ה העלה שאלה זו ועל פיה הסיק שעיקר המצוה היא זכר יציאת מצרים באמצעות זכרון הסוכות כפי שיוזכר לקמן. וכך גם ב"בני יששכר" מאמרי חודש תשרי מאמר י'-צילא דמהימנותא אות י"ג: "הקדמונים אחזו לדרוש ולחקור על מה עשה ד' ככה, ג' מתנות טובות נתן הקב"ה לישראל במדבר: מן ובאר וענני כבוד. הנה צוה הש"י לעשות זכר לענני הכבוד במצוות סוכה ולא עשה כן במן ובאר וכי?" עיי"ש.

פירוש הכתובים, וזהות הסוכות לזכרון נקבע החג, שנוי במחלוקת תנאים⁶:

דתניא: (ויקרא כ"ג) "כי בסכות הושבתו את בני ישראל" – ענני כבוד היו, דברי רבי אליעזר. רבי עקיבא אומר סוכות ממש עשו להם.

וברש"י שם:

ענני כבוד היו – סוכות שאמר הכתוב שהושיבם במדבר; סוכות ממש – מפני החמה, בשעת חנייתן היו עושים סכות⁷.

ניתן לומר שאין מחלוקת לגבי עצם העובדה שעם ישראל הוקף בענני כבוד. המחלוקת מתמקדת בשאלה לזכר איזה סוכות נקבע החג. אולם מחלוקת התנאים זוקקת הסבר⁸. לדברי רבי אליעזר מובן מדוע יש לזכור את הנס הגדול שאירע לישראל במדבר, אולם יש לשאול מדוע העננים נקראים "סוכה" והיכן מוזכר בפס' ענני כבוד? וכן, אם העננים שמשו להגנה ניסית מפגעי הטבע, כסוכה, מדוע נקראו "ענני כבוד" ולא "ענני הגנה"? ולעצם השם "ענני כבוד" מה פירושו, "כבוד" למי, ועל שום מה?

6. בבריתא, סוכה דף יא עמ' ב'. מחלוקת התנאים הובאה בחז"ל במספר גרסאות מנוגדות: במכילתא דרבי שמעון בר יוחאי פרק י"ג פס' כ: "ויסעו מסכות ר' עקיבא אומ' אין סוכות אלא ענני כבוד שנא": "כי על כל כבוד חפה" וכו'" (ישע' ד' ה). ובמכילתא דרבי ישמעאל פרשת בא, פר' י"ד: "סוכותה. סוכות ממש היו דכתיב ויעקב נסע סוכתה (בראשית ל"ג יז) דברי רבי אליעזר וחכמים אומרים אין סוכות אלא מקום שנאמר ויסעו מסכות ויחנו באיתם (במדבר ל"ג ו) מה איתם מקום אף סוכות מקום. רבי עקיבא אומר אין סוכות אלא ענני כבוד שנאמר (ישעיה ד' ה): 'וברא ה' על מכון הר ציון ועל מקראיה ענן יומם ונוגה אש להבה לילה כי על כל כבוד חופה".

7. הסוכה נזכרה בתורה כמבנה ארעי וזמני, עי' בראשית פרק ל"ג יז: "ויעקב נסע סכתה ויבן לו בית ולמקנהו עשה סכת וגו'. ובפרק ט' פס' יא. וברד"ק שם. ובס' יונה פרק ד' פס' ה. ובתהלים פרק כ"ז פס' ה: "כי יצפנני בסכה ביום רעה יסתרני בסתר אהלו בצור ירוממני".

8. ועי' בס' החינוך, שכתב במצוה שכ"ה: "משרשי המצוה, מה שמפורש בכתוב [שם, שם מג], למען נזכור הניסים הגדולים שעשה האל ברוך הוא לאבותינו במדבר בצאתם ממצרים, שסיככם בענני כבוד שלא יזיק להם השמש ביום וקרח בלילה. ויש שפירשו שסוכות ממש עשו בני ישראל במדבר. ומתוך זכירת נפלאותיו שעשה עמנו ועם אבותינו נזהר במצוותיו ברוך הוא, ונהיה ראויים לקבלת הטובה מאתו, וזהו הפצו ברוך הוא שחפץ להיטיב".

לדעת רבי עקיבא ש"סוכות ממש עשו להם" מתיישבים הדברים עם פשט הפסוק, אולם אין מובן לפי זה מדוע כה חשוב לזכור את הסוכות שעשו הם לעצמם מפני החמה, ומדוע יש לקבוע חג לשם כך? בצורה דומה הקשה בעל "ערוך השולחן": והנה לדברי ר"א ודאי דשייך לעשות זכרון לדבר הגדול הזה שהקיפו בענני כבוד וכו'... אבל לר"ע שאומר דהכוונה על סוכות ממש מאי רבותה יש בזה שתאמר התורה על זה: "למען ידעו דורותיכם כי בסוכות הושבתי וגו'".

אמנם שם בהגהה העלה אפשרות לתרץ לכאורה את דעתו של ר"ע, ותלה מחלוקתם לשיטתם במחלוקת עקרונית המובאת במנחות:

ור"ע ס"ל דאין סוכה דמיון לענני כבוד וענני כבוד אי אפשר לעשות ואין דנין משאי אפשר לאפשר ור"א סבר "דנין". ואזלי לשיטתייהו במנחות (דף פ"ב ע"א) לענין מעשר בפסח מצרים ע"ש.

אמנם תירוצו מעלה קושיה נגדית לר"א, אולם עדיין אינו מתרץ לגמרי את הקושיה לר"ע, ומשום כך יש לבררה.

לשתי הדעות יש לשאול מדוע נקבע החג לזכר הסוכות דווקא בט"ו בתשרי, הרי הישיבה בסוכות, בין אם היו ענני כבוד ובין אם היו סכות ממש, היתה לאורך כל השנה? ואולי היה מקום לציין את הופעת ענני הכבוד מיד ביציאתם ממצרים, ואז היתה מתקיימת מצוה זו בחודש ניסן⁹.

בעקבות מחלוקת התנאים נחלקו בשאלה זו גם הראשונים ומפרשי המקרא. בתרגום אונקלוס תרגם כדעה ש"ענני כבוד היו"¹¹:

בדיל דידעון דריכון ארי במטלת ענני (וענין) אותיבית ית בני ישראל באפקותי יתהון מארעא דמצרים.

ומפירוש רש"י בגמרא ובתורה נראה גם כן שפירש כך¹²:

"כי בסכות הושבתי" – (גמ' סוכה י"א) ענני כבוד.

9. ערוך השולחן או"ח סי' תרכ"ה סעיף ב. עי' גם ב"בית יוסף" אורח חיים סי' תרכ"ה שהקשה בכון זה: "ועוד מאי רבותא דהושבתם בסכות שצוה לעשות מצות סוכה זכר להושבת בני ישראל בסוכות".

10. ה"בית יוסף" אורח חיים סי' תרכ"ה הקשה: "ועוד למה צוה לעשות סוכות בתשרי, בניסן מיבעי לה כיון שהם זכר ליציאת מצרים?". והב"ח שם ד"ה: "תלה" כתב: "כי בט"ו בניסן היתה התחלת העננים וכו'".

11. אונקלוס ויקרא פרק כ"ג פס' מג.

12. רש"י על ויקרא פרק כ"ג פסוק מג. וכן באר בגמרא סוכה דף ב' עמ' ב על דעות האמוראים שלא

כך גם ביארו ראשונים נוספים כ"בעל הטורים"¹³ רמב"ן ר' בחי ועוד. החיזקוני פרש את הציווי לישב בסוכה¹⁴:

"בסכת תשבו שבעת ימים" – כנגד ענני הכבוד.

לעומתם באר הרשב"ם, על פי הפשט, כדעה ש"סוכות ממש עשו להם"¹⁵:
 "למען ידעו דורותיכם" – פשוטו כדברי האומרים במסכת סוכה, סוכה ממש.

גם ה"אבן עזרא" מבאר על פי פשט הכתובים, בפירושו מתייחס לענן שסוכך על עם ישראל מפני החמה, אולם מצוות הישיבה בסוכה היא לזכר סוכות שעשו ישראל¹⁶:

כי בסכות – שהיו עושים אחר שעברו ים סוף – סוכות, ואף כי במדבר סיני שעמדו שם קרוב משנה, וכן מנהג כל המחנות. והנה גם זה המועד זכר ליציאת מצרים. ואם ישאל שואל למה בתשרי זאת המצוה, יש להשיב כי ענן ה' היה על המחנה יומם והשמש לא יכס ומימות תשרי החלו לעשות סוכות בעבור הקור.

ה"אבן עזרא" מדגיש שהפשט מורה שהסוכות הם לזכר "סכות ממש" אמנם אם קיימות קבלה שהן כנגד "ענני הכבוד" הקבלה היא שתכריע גם בניגוד לפשט¹⁷:
 ובבואם אל מדבר סיני עשו כלם סכות כי שם עמדו כמו שנה. וכו'... ואם קבלה היא ששבעה ענני כבוד היו, נניח סברתנו ונסמך על הקבלה.

כרבא שלדעתם הציווי "למען ידעו דורותיכם" קשור למגמת המצוה לידיעת הנס של ענני הכבוד: "ההוא: לאו בידיעה דישבת סוכה קא אמר, אלא בידיעות דורות הבאין היקף סוכות ענני כבוד הנעשה לאבות". ובדף י"א ע"ב הביא כראיה לפירושו את תרגום אונקלוס שצוטט לעיל.

13. בעל הטורים ויקרא פרק כ"ג פס' מב. ובמדבר פרק ל"ג פס' ה.
14. חיזקוני על ויקרא פרק כ"ג שם.
15. רשב"ם על ויקרא פרק כ"ג פס' מג.
16. אבן עזרא על ויקרא פרק כ"ג פסוק מג.
17. שמות פרק ט"ז פסוק כב. ובדרך זו באר לשיטתו גם את הפסוקים שם: "ויסע – לפי דעתי כי עמוד הענן שהיה הולך לפניו בצאתם ממצרים ועמוד האש ככה לילה ללכת יומם ולילה. ואחר שטבע פרעה וחילו אין להם פחד ולא יסעו בלילה. והנה לא תמצא בפרשת בהעליך שבלילה נסעו. והנה הסיעם משה על פי השם. ואינם רק ששה מסעות עד הר סיני. והם פחותים מארבעים יום והאוויר טוב לא לח ולא קר. ומי שאין לו אהל יוכל לעמוד באויר ולא יזיקנו. ובבואם אל מדבר סיני עשו כלם סכות כי שם עמדו כמו שנה. וכו'... ולהיות זכר לסכות שעשו שם היה חג הסכות. כי הכתוב אמר כי בסכות הושבתי את בני ישראל. ואיך ישבו בעננים כי הסכות אינם דומים לעננים. ועוד אפרש למה חג הסכות בחדש השביעי. וכו'... ואם קבלה היא ששבעה ענני כבוד היו. נניח סברתנו ונסמך על הקבלה".

2. "כנפי נשרים" של שבעת "ענני כבוד" – נשיאת עם ישראל והגנתו במדבר.

הדעה שמצוות הסוכה היא לזכר "ענני הכבוד" מצריכה בירור. התורה אינה מזכירה במפורש את ענני הכבוד. ובמקום שסתמה התורה חשפו חז"ל את רמזי המקראות, כדברי המדרש¹⁸:

אמר רב נחמן: "מה שהיה הוא שיהיה" (קהלת א' ט), כשם שנטל הקב"ה את ישראל בענני כבוד והקיפם ונשאם, שנאמר (שמות י"ט ד): "ואשא אתכם על כנפי נשרים", כך הוא עתיד לעשות להם, שנאמר מי אלה כעב תעופינה (ישעיה ס' ח).

הדימוי בפסוק ל"כנפי נשרים" התבאר בפנים רבות¹⁹, אולם המדרש רואה בו רמז לדרך ניסית של הובלת עם ישראל במדבר בתוך "ענני הכבוד"²⁰. במקום אחר מדמה המדרש את ענני הכבוד לאמצעי ניווד ניסי²¹:

ד"א: "לא ידעתי נפשי שמתני". אלו ישראל שהיו במצרים שהיו מצפים לגאולה. וכשגאלם המקום הושיבם בענני הכבוד. אמרו ישראל הרי אנו יושבים עם המלך ברכב שלו. לכך נאמר: "מרכבות עמי נדיב".

הדימוי ל"כנפי נשרים" קשור גם ליעוד אחר של ענני הכבוד-מחיצת הגנה שסוכת על עם ישראל מפני אויביו²²:

ד"א "על כנפי נשרים" דרך עוף להיות מניח בניו בין ברכיו מפני שמתירא מפני מי שחזק ממנו אבל נשר שאין מתירא מפני מי שחזק ממנו מניחן על כתיפיו. ויניחן בין

18. מדרש תהלים מ' מח על הפסוק: "סובו ציון והקיפוה ספרו מגדליה". וכן בדרך זו בלשון ה"זוהר" – רעיא מהימנא פרשת נשא ח"ג דף קכ"ה עמוד א: "ויסע מלאך האלהים ההולך לפני מחנה ישראל ולון אתמר (שם יט) **ואשא אתכם על כנפי נשרים דאינון ענני כבוד** ואביא אתכם אלי". עי' עוד ב"תורה שלמה" שמות י"ט פס' ד אות סה שהביא מקורות נוספים לדרשה זו.

19. דימוי זה נדרש במדרשי חז"ל בפנים שונות ועי' בדברי המפרשים על שמות י"ט פס' ד.

20. רמזים נוספים בכתוב להמצאותם של ענני הכבוד התבארו בדברי המדרש במקומות שונים: במכילתא דרבי ישמעאל פרשת בא פר' י"ד: "רבי עקיבא אומר **אין סוכות אלא ענני כבוד** שנאמר: "וברא ה' על מכון הר ציון ועל מקראיה ענן יומם ונוגה אש להבה לילה כי על כל כבוד חופה" (ישעיה ד' ה). כך גם פירש רמב"ן על ויקרא פרק כ"ג פסוק מג. ובדברי המדרש על ציון של משה ליהושע לצאת להלחם בעמלק, שמות רבה פר' כ"ו ג: **"וצא הלחם בעמלק, מכאן אתה למד שהיו תחת ענני הכבוד שאין אומרים צא אלא למי שהוא שרוי בפנים"**.

21. מדרש זוטא שיר השירים פר' ו' יב. וכן בשמות רבה פרשה כ"ד ב: "ד' יהודה אומר אמרו ישראל באותה שעה כלום הוציאנו הקב"ה ממצרים אלא בשביל ה' דברים, אחת לתת לנו ביזת מצרים, שנית להרכיבנו על ענני כבוד, וכו'". וע"ע ב"אור החיים" על שמות פרק י"ט פסוק ד: "ונשאתי אתכם על כנפי נשרים פירוש ענני כבוד היו ממוצעים תחתם, וכן הוא אומר (דברים ח' ד): "ורגלך לא בצקה".

22. מכילתא דרשב"י פרק י"ט פסוק ד.

רגליו מתיר הוא מאבני קלע ומן החצים שבני אדם מזרקין בו לפיכך עושה עצמו מחיצה בין בניו לבני אדם. כך עשה המקום מלאכי שרת מחיצה בין ישראל למצרים שנאמר (שמות י"ד יט): "ויסע מלאך האלקים וגו'".

המדרש מבאר כיצד סוככה מחיצת ענני הכבוד על עם ישראל מפני המצרים:²³

זה שאמר הכתוב: "אלקים ד' עוז ישועתי סכותה לראשי ביום נשק" (תהלים ק"מ פס' ח). א"ר פנחס הכהן בן חמא ואיכא היו ישראל כשהיו אוכלוסין של פרעה זורקין חיצים, אלא שהקיפן הקב"ה בענני כבוד וסיכך עליהם ולא היו מזיקין אותם, שנא': "וענני עומד עליהם" (במדבר י"ד יד), לכך נאמר סכותה לראשי ביום נשק (תהלים ק"מ פס' ח).

רבנו בחיי מרחיב את הקשר בין הדימוי של "כנפי נשרים" לבין "עמוד הענן" ו"האש" שהגנו על עם ישראל, והנחו אותו בדרכו במדבר:²⁴

אתם ראייתם אשר עשיתי למצרים – תחלת דברי שליחותו באר להם ענין ההשגחה שהוא עיקר התורה כי כאשר יאבד הקב"ה אומה בעוונם ויציל אומה אחרת בזכותם הנה זה ממופתי ההשגחה ומעיקרי העונש והשכר וכו'... וזהו שאמר "ואשא אתכם על כנפי נשרים" שהגנתי עליכם מן הצרות כנשר שמגין על בניו. ומה שהמשיל זה לנשר דרשו רז"ל: "מה נשר זה מלך שבעופות אינו מתירא מעוף אלא מחץ ושאר העופות נושאים את בניהם בין רגליהם לפי שמתיראין מעוף שעל גביהם אבל הנשר הזה נושאים על כנפיו הוא שכתוב (דברים ל"ב): "כנשר יעיר קנו על גזליו ירחף וגו'" אומר מוטב יכנס בי החץ ולא בבני כך ישראל כשיצאו ממצרים ובאו לתוך הים היו המצריים רודפים אחריהם והיו שני העמודים עמוד הענן ועמוד האש מפסיקים בין מחנה מצרים למחנה ישראל והיו המצריים זורקים לישראל חצים ואבני בלסטראות והיה עמוד הענן מקבלם.

ולפי המדרש הזה היה ראוי שיאמר ואשא אתכם על כנפי נשרים כי הכוונה להמשיל חבת המקום לחבת הנשר לבניו שנושאים על כנפיו. ויתכן לומר כי הזכיר נשרים רמז לשני העמודים כי משעה שיצאו ממצרים שאמר הכתוב (שמות י"ב): "ויסעו בני ישראל מרעמסס סכותה" מיד היה "עמוד הענן יומם לנחותם הדרך ועמוד האש לילה להאיר להם", והוא שכתוב (שם יד): "ויסע מלאך האלהים ויסע עמוד הענן מפניהם".

23. פסיקתא דרב כהנא נספחים פר' ב'.

24. רבינו בחיי שמות פר' י"ט פס' ד'.

על מספר ענני הכבוד שהקיפו את עם ישראל נחלקו חכמים במדרש. אגב מחלוקת זו מעמידנו המדרש על יעוד נוסף של ענני הכבוד - הכשרת הדרך לתנועת עם ישראל במדבר²⁵:

כמה ענני כבוד היו מקיפין את ישראל במדבר? ר' הושעיה ור' יאשיה: ר' יאשיה אמר חמשה ארבע לארבע רוחות וא' מהלך לפניהם. ר' הושעיה אמר שבעה ארבעה לארבע רוחות השמים וא' מלמעלן וא' מלמטן ואחד שהיה מהלך לפניהם רחוק ג' ימים והיה מכה לפניהם את הנחשים ואת העקרבים ואת השרפים ואת הסלעים ואם היה מקום נמוך היה מגביהו ואם היה מקום גבוה היה משפילו ועושה אותם מישור שנאמר (ישעיה מ') כל גיא ינשא וכל הר וגבעה ישפלו.

במדרש אחר מובאות דעות נוספות לגבי מספר ענני הכבוד²⁶:

וה' הולך לפניהם יומם, נמצאת אומר שבעה עננים הם וכו'... ר' יהודה אומר: שלשה עשר עננים היו שנים שנים לכל רוח ורוח שנים מלמעלה ושנים מלמטה ואחד שהיה מהלך לפניהם. ר' יאשיה אומר: ארבעה אחד לפניהם ואחד לאחריהם אחד למעלה ואחד למטה. רבי אומר: שנים:

אולם ברוב המובאות בחז"ל מצוינים שבעת ענני הכבוד²⁷, כשיטת ר' הושעיה. חז"ל אף מצאו רמז בכתובים לשבעת ענני הכבוד²⁸:

"וד' הולך לפניהם יומם": את מוצא שבעה ענני כבוד היו, אלו הן: "וה' הולך לפניהם יומם בעמוד ענן", "הרי אחד", "וענך עומד עליהם" "הרי שתיים", "ובעמוד ענן" (במדבר י"ד) "הרי שלשה", "ובהאריך הענן" (שם במדבר ב') "ארבע", "ובהעלות הענן" חמשה,

25. במדבר רבה פרשה א' ב.

26. מכילתא דרבי ישמעאל פרשת בשלח פר' א'. וכן ילקוט שמעוני פרשת בשלח רמז רכ"ח.

27. אף התרגום יונתן מתרגם כך במספר מקומות ובניהם: על שמות פרק י"ב פסוק לז: "ונטלו בני ישראל מן פילוסין לסוכות מאה ותלתין מילין תמן איתחפאיאו **שבעת ענני יקרא** ארבעה מארבע ציטריהון וחד מעילוייהון דלא ייחות עליהון מטרא וברדא ולא יתחרכוון בשרבי שמשא וחד מלרע להון דלא יתנזקון להון כובין ולא תיוון ועקרביין. וחד מטייל קומייהון לאשוואה עומקיא ולמימד טוריא לאתקנא להון בית משרוי והיננו כשית מאה אלפין גובריא ומטיילין על ריגליהון ולא רכבין על סוסוון בר מטפלא חמשא לכל גברא". וכן על במדבר פרק ל"ג פסוק ה: "ונטלו בני ישראל מן פילוסין ושרו בסוכות אתרא דאתחפאיאו שבעת ענני יקרא".

28. מדרש תנחומא פרשת בשלח סי' ג'. ובדרך דומה בספרי זוטא פסקא י"ד לג: "וענן ד' עליהם יומם וגו'" ונא' (שמות י"ד יט): "ויסע מלאך האלהים ההולך לפני מתנה ישראל". ונא' (שם שמות מ' לג): "כי ענן ד' על המשכן יומם". ונא' (שם שמות י"ג כב): "לא ימש עמוד הענן יומם". ונא' (שם שמות י"ג כא): "וד' הולך לפניהם יומם בעמוד ענן". **מלמד שהיה עמהם שבעה ענני כבוד אחד לפניהם ואחד אחריהם ואחד מימנם ואחד משמאלם ואחד על גבי ראשיהם מפני החמה ואחד מתחת רגליהם כדי שלא יהו מהלכין יחפים וענן שכינה היה מקדם לפניהם קודם לשלשה**

"ואם לא יעלה הענן ששה, כי ענן ה' על המשכן" (שמות מ') **שבעה**, ארבע מארבע רוחות, ואחד מלמטה, ואחד מלמעלה, ואחד מהלך לפניהם, כל הנמוך מגביהו וכל הגבוה מנמיכו ושורף נחשים ועקרבים מכבד ומרביץ את הדרך לפניהם.

חז"ל וחכמי הסוד אף קישרו את מספרם של שבעת ענני הכבוד שסככו על עם ישראל, לשבעת ימי חג הסוכות ושבע מצוות החג²⁹.

בסוכות תשבו **שבעת ימים** – נגד **שבעת ענני כבוד**, וכנגד שבעת הימים שישראל יושבין בסוכות זוכין לז' חופות. ואלו הן, ענן, עשן, נוגה, אש, להבה, כבוד שכינה, וסוכת לוי³⁰.

3. קומה פרשנית נוספת לכל שיטה – באור טעם המצוה ועיתויה.

פירושיהם של הראשונים, מפרשי המקרא בנו קומה נוספת לכל שיטה. בפירושיהם קישרו לשיטתם גם את טעם המצוה ועיתויה, ונתנו מענה לשאלות שהועלו. לדעה ש"סוכות ממש עשו להם" מצטרפת שיטתו של המדרש על שם

ימים משפיל להם את ההרים ומגביה את הגיאיות הנמוך מגביהו והגבוה משפילו ועושה להם דרך ואיסרט להלך".

29. בעל הטורים על ויקרא פרק כ"ג פסוק מב. ובמדרש ויקרא רבה פרשה ל' פס' ב מדגיש את שבעת מצוות החג: "ד"א ולקחתם לכם ה"ד (ותהלים ט"ז) תודיעני אורח חיים שובע שמחות וכו'... ד"א שובע שמחות אל תהי קורא כן אלא שבע שמחות אלו שבע מצות שבחג ואלו הן ד' מינין שבלולב וסוכה חגיגה ושמחה וכו'". ובזוהר פרשת פנחס - רע"מ, ח"ג דף רנ"ה עמ"ל ב יסודות נוספים בחג מיסוד השבע: "בחמשה עשר יום לחדש השביעי וגו' דאיהי תשרי מקרא קדש יהיה לכם וגו' כל מלאכת עבודה לא תעשו וחגותם אותו חג לד' **שבעת ימים** וגו', בחמשה עשר מסטרא די"ה וחגותם אותו דא אות ו' עמודא דאמצעיתא, (ח"ג חסד גבורה), **שבעת ימים** מסטרא דבת **שבע** דאיהי מלכות אבהן ורעיא מהימנא ואהרן דוד ושלמה הא אינון **שבע לקבל שבע ספיראן**, אנא בעינא לתקנא לכוון סכה דאיהי אימא עלאה לסככא עלייהו כאמא על בנין ובנין ז' ספיראן אמר קרא (שם): "כי בסכות הושבתי את בני ישראל" במפקנותהון מארעא דמצרים בז' ענני כבוד". וב"בית אלקים" למביל"ט שער היסודות פ' ל"ז כתב: "והיה רמז ענני הכבוד בכל שבעת ימי החג ולא הספיק ביום הראשון כלולב שכתוב בו: "ולקחתם לכם ביום הראשון", לרמזו על כל שבעה ענני כבוד מוד' רוחות ומעלה ומטה ואותה שהיתה מקדמת לפנייהם. והיה הרמז הזה ג"כ בימים אלו אחר ימות החמה שידעו שהגיננו עליהם העננים מתוקף חומה. ועיקר צרכם אליהן היה מצד חום החמה במדבר וכו'".

30. עיל בר"א מזרחי על פר' בהעלותך במדבר י' לד, על דברי הכתוב: "וענן ד' עליהם יומם". הובא גם בב"ח על הטור סי' תרכ"ה, ובפמ"ג על השו"ע שם, שהקשה לפי זה מדוע לא מקיימים זכר לכל שבעת ענני הכבוד גם לגבי הענן שהיה מלמטה? ועיל' בב"ח שתירץ מכאן שאין מעשה הסוכה זכר לענני הכבוד באופן ממוקד אלא זכר ליציאת מצרים וההגנות שהיו לישראל במדבר, ולשם כך מספיק הסכך מלמעלה שמגיין מפני החמה. והתחתון לא היה להגיין מפני החמה אלא להנמיך הגבוה ואין בו זכרון לשאר הגנות, עיי"ש.

המקום סוכות, תחנתם הראשונה בצאתם מרעמסס למדבר, שנקרא על שם הסוכות שעשו שם, ובכך הד בכתוב למעשה הסוכות:³¹

סוכותה. סוכות ממש היו דכתיב "ויעקב נסע סוכתה" (בראשית ל"ג יז) דברי רבי אליעזר זכו'.

ה"אבן עזרא" באר את מצוות סוכה, על פי הפשט, כדעה ש"סוכות ממש עשו להם". ובהתאם לכך באר את טעמה של המצווה ועיתויה:³²

ואם ישאל שואל למה בתשרי זאת המצוה יש להשיב כי ענן ד' היה על המחנה יומם, והשמש לא יכס, ומימות תשרי החלו לעשות סוכות בעבור הקור.

המטרה של בנית הסוכה במדבר עפ"י ה"אבן עזרא" היה הגנה מפני הקור בחורף, ולכן לדורות עלינו לבנות את הסוכה בתחילת החורף. אולם על פי דעה זו לא ברור מדוע יש צורך בזכירת פעולה קיומית פשוטה והכרחית במדבר, יש להניח שכמותה היו רבות ולא נקבע חג לזכרם. הרמב"ן (ויבא לקמן) ביאר שבכך אנו זוכרים את חסדי ד' עמנו שאף בהיותנו במדבר לא חסרנו דבר. ורבנו בחיי (ויבא לקמן) ביאר שבכך אנו זוכרים את "גודל מעלתן של ישראל במדבר שהיו הולכים עם כובד האנשים והנשים והטף במקום שהוא אשר אין בטבע האדם לחיות בו".

הרשב"ם באר גם הוא את המצוה על פי הפשט, אולם את טעמה של המצוה ועיתויה פרש בדרך שונה:³³

וזה טעמו של דבר "חג הסוכות תעשה לך באספך מגרנך ומיקבך" באספך את תבואת הארץ ובתיכם מלאים כל טוב דגן ותירוש ויצהר. למען תזכרו "כי בסוכות הושבתי את בני ישראל" במדבר ארבעים שנה בלא יישוב ובלא נחלה ומתוך כך תתנו הודאה למי שנתן לכם נחלה ובתים מלאים כל טוב ואל תאמרו בלבבכם "כחי ועוצם ידי עשה לי את החיל הזה". וכסדר הזה נמצא בפרשת עקב תשמעון: "וזכרת את כל הדרך אשר הוליכך ה' אלהיך זה ארבעים שנה וגו' ויאכילך את חמך וגו' ". ולמה אני מצוה לך לעשות זאת? "כי ה' אלהיך מביאך אל ארץ טובה ואכלת ושבעת ורם לבבך ושכחת את ה' וגו' " ואמרת בלבבך כחי ועוצם ידי עשה לי את החיל הזה וזכרת את ה' אלהיך כי הוא הנותן לך כח לעשות חיל". ולכך יוצאים מבתים מלאים

31. מכילתא דרבי ישמעאל פרשת בא - פר' י"ד. כך גם תרגום התרגום יונתן בעקביות את שם המקום עי' בשמות פרק י"ב פסוק לז: "ונטלו בני ישראל מן פילוסין לסוכות מאה ותלתין מילין תמן איתחפיוא שבעת ענני יקרא וכו'". וכן בהערה 27 לעיל.

32. אבן עזרא על ויקרא פרק כ"ג פסוק מג.

33. רשב"ם על ויקרא שם.

כל טוב בזמן אסיפה ויושבין בסוכות לזכרון שלא היה להם נחלה במדבר ולא בתים לשבת.

ומפני הטעם הזה קבע הקב"ה את חג הסוכות בזמן אסיפת גורן ויקב לבלתי רום לבבו על בתיהם מלאים כל טוב, פן יאמרו: "ידינו עשו לנו את החיל הזה".

עיקרה של מצוות הסוכה, והיציאה מן הבית, עפ"י הרשב"ם, היא זכירת מצבו של עם ישראל במדבר, טרם הכניסה לארץ, מצב שחייב בניית סוכה למגורים. זכירה זו נועדה לשם העמדת האדם על אמיתות מצבו בהוה באמצעות ההשוואה לעבר. כך יבוא האדם להכיר תודה על חסדי ד' עימו בהוה. נמצא, שיזכירת מעשה בניית הסוכות בעבר נועד למצבו של האדם בהוה. משום כך נקבע העיתוי של המצוה לזמן האסיף, בו האדם זוכה לראות בפרי עמלו, ועשוי לשגות במחשבה ש"כוחו ועוצם ידו" הביאו באופן בלעדי להצלחה. זכר סוכות המדבר מחדד את המבט והתובנה, שההצלחה אינה נזקפת לעמלו של האדם באופן בלעדי. כך מתחזקת הכרתו בחסד האלקי שבהבאת עם ישראל מהמדבר לארץ טובה ודשנה, ובשותפות האלקית בהצלחת תנובת השדה. גם הרמב"ם באר את מצוות הסוכה וטעמה על דרך הפשט³⁴:

אמנם 'סוכות' אשר הכונה בו – הששון והשמחה, הוא שבעת ימים, כדי שיתפרסם הענין. והיותו בזה הפרק – הנה בארה ה'תורה' סיבתו: "באספך את מעשיך מן השדה" – רצוני לומר: עת המנוחה והפנאי מן העסקים ההכרחיים. וכבר זכר אריסטו, במאמר התשיעי מספר המדות, שכן היה הענין המפורסם באומות מקדם – אמר בזה הלשון: "הקרבות הקדומים והקיבוצים היו אחרי אסוף התבואות והפרות, כאילו היו קרבות מפני הרוחה" – זהו לשונו. ועוד שישבת ה'סוכה' בעת ההיא אפשר לסבלה, אין חוס גדול ולא מטר מעער.

חג הסוכות מבטא פן רוחני ייחודי של עבודת ד', ולעומתו חג האסיף מכוון כנגד המציאות הממשית והנפשית הנובעת ממנה בגלל האסיף. הרמב"ם קושר בין העיתוי של חג הסוכות לחג האסיף. שחרור מדאגות ומאילוצים קיומיים של דאגה ופרנסה משפיע על שאר רוח ורוחב דעת של האדם. לכן זהו הזמן המתאים ביותר להתקדמות רוחנית ועבודת ד'.

34. "מורה נבוכים" חלק ג פרק מ"ג.

הרמב"ם מאיר היבט נוסף של חג הסוכות בהשפעתו על מידות האדם על ענוותנותו והכרת התודה לקב"ה שמרעיף עליו את טובו (שם):

ושני המועדים האלה – רצוני לומר: סוכות ופסח – מלמדים דעות ומדות. אמנם הדעת ב'פסח' – הזכרת 'אותות מצרים' והתמדתה לדורות; אמנם הדעת ב'סוכות' – להתמיד זכר 'אותות המדבר' לדורות. אמנם המדות הם – שיהיה האדם זוכר ימי הרעה בימי הטובה, בעבור שירבה להודות לאלוה וישלמד מדת ענוה ושפלות, ויאכל 'מצה ומרור' ב'פסח' – לזכור מה שארע לנו; וכן יצא מן הבתים לשכון בסוכות, כמו שיעשו השרויים בצער, שוכני המדברות – לזכור שכן היה ענינו בתחילה: "כי בסוכות הושבתי את בני ישראל וגו'". ונעתקנו מן הענין ההוא לשכון בבתים המצויים במקום הטוב שבארץ והשמן שבה, בחסד האלוה וביעודיו לאבותינו, בעבור שהיו אנשים שלמים בדעותם ומדותם – רצוני לומר: "אברהם, יצחק ויעקב – שזה גם כן הוא ממה שהתורה תלויה עליו – רצוני לומר: שכל טוב שהיטיב האלוה לנו וייטיב – אמנם הוא 'בזכות אבות', מפני ש"שמרו דרך ד' לעשות צדקה ומשפט"³⁵.

בדבריו של הרמב"ם מצוייה גם תשובה לשאלה מדוע יש צורך בהזכרת סוכות המדבר יותר משאר הניסים שנעשו לישראל במדבר. מצוות הסוכה מהווה זכרון כולל לכל "אותות המדבר" – לכל ניסי הקיום של ישראל במדבר.

לעומתם התייחס הרמב"ן לדעה ש"סוכות ממש", אולם באר את המצוה על פי הדעה שהסוכה היא לזכר "ענני הכבוד", על פי דעה זו ברור מדוע יש צורך בזכירת הנס הגדול שנעשה לעם ישראל במדבר. בדבריו מדגיש הרמב"ן שזהו הפשט של המקראות, ומשום כך נזקק לפרש היכן מצינו בפשט הפסוק "כי בסוכות וגו'" איזכור של ענני הכבוד³⁶:

כי בסוכות הושבתי את בני ישראל ענני כבוד, לשון רש"י והוא הנכון בעיני על דרך הפשט, כי צוה שידעו הדורות את כל מעשי ה' הגדול אשר עשה עמם להפליא ששכן אותם בענני כבודו כסוכה, כענין שנאמר (ישעיה ד' ה-ו): "וברא ה' על כל מכון הר ציון ועל מקראיה ענן יומם ועשן ונגה אש להבה לילה כי על כל כבוד חפה וסוכה תהיה לצל יומם מחרב וגו'", ומפני שכבר פירש שענן ה' עליהם יומם ועמוד האש בלילה, אמר סתם כי בסוכות הושבתי, שעשיתי להם ענני כבודי סכות להגן עליהם.

35. עי' שם בהוספתו לגבי שמיני עצרת: "אבל צאתנו מ'סוכות' למועד שני – רצוני לומר: 'שמיני עצרת' – הוא להשלים בו מן השמחות מה שאי אפשר לעשותו ב'סוכות', אלא בבתים הרחבים ובבניינים".

36. רמב"ן על ויקרא פרק כ"ג פסוק מג.

לדעת הרמב"ן העיקר בזכירת ענני הכבוד הוא ציון החסד האלקי שבנס זה. לאור עקרון זה באר הרמב"ן גם את העיתוי של המצוה והקשר בינה ובין תחילת עונת הגשמים (שם):

והנה צוה בתחילת ימות החמה בזכרון יציאת מצרים בחדשו ובמועדו, וצוה בזכרון הנס הקיים הנעשה להם כל ימי עמידתם במדבר בתחלת ימות הגשמים.

הרמב"ן מזכיר גם את הדעה ש"סוכות ממש" ואת הסיבה לעיתוי המצוה על פיה:

ועל דעת האומר סכות ממש עשו להם (סוכה י"א), החלו לעשותן בתחילת החורף מפני הקור כמנהג המחנות, ולכן צוה בהן בזמן הזה והזכרון, שידעו ויזכרו שהיו במדבר לא באו בבית ועיר מושב לא מצאו ארבעים שנה, והשם היה עמהם לא חסרו דבר".

רבנו בחיי מוסיף נוסף נוסף על דבריו של הרמב"ן, בעוד שלרמב"ן הדגש הוא על זכירת חסד ד' לישראל שבסוכות מדגיש רבנו בחיי את זכרון מעלת ישראל בהליכתם באמונה אחר הקב"ה במדבר, ענני הכבוד שהקיפו את ישראל היו לכבוד מעלתם וסגולתם היחודית³⁷:

יש מרז"ל שאמרו "סכות ממש עשו להם", ויש שאמר "ענני כבוד". דעת האומר "סכות ממש עשו להם", מפני זה נצטוינו לעשות סכות דוגמתן כדי שיתגלה ויתפרסם מתוך מצות הסכות גודל מעלתן של ישראל במדבר שהיו הולכים עם כובד האנשים והנשים והטף במקום ההוא אשר אין בטבע האדם לחיות בו, והוא שהעיד הכתוב (ויאל ב'): "ארץ ציה ושממה", (במדבר כ') לא מקום זרע ותאנה וגפן, וכן אמר הנביא לישראל (ירמיה ב') "המדבר הייתי לישראל אם ארץ מאפליה", יאמר לא הראיתי להם לישראל שהיו במדבר בארץ מאפליה, כי שם באותו מקום הכנתי להם כל צרכם ולא חסרו דבר, ולפי דעת זו אפשר שבאו להם צמחים מארץ מרחקים ע"י סוחרים.

דעת האומר "ענני כבוד היו" מפני שהיו הולכים בעמוד ענן יומם ובעמוד אש לילה כענן שכתוב (שמות י"ג): "לא ימיש עמוד הענן יומם ועמוד האש לילה לפני העם", והיו מוקפין ומסוככין מכל צד בענני כבוד, וזהו העקר והנכון בפשט הכתוב, ועל כן אמר כי בסכות הושבתי את בני ישראל בהוציא אותם מארץ מצרים, וידעו להורות הפליאה הזאת כי הסכות הללו יהיו ענני כבוד, וכדבר הנביא שאמר (ישעיה ד') "וברא ה' על כל מכון הר ציון ועל מקראיה ענן יומם ועשן ונגה אש להבה לילה כי על כל כבוד חפה", וסמך ליה "וסכה תהיה לצל יומם מחורב", והיא סכה של ענני כבוד ומיני מאורות לצדיקים לעתיד לבא, ועליו אמר דוד (תהלים כ"ז) "כי יצפני בסכה ביום

37. רבינו בחיי על ויקרא שם שם.

רעה יסתירני וגו' ", בספֵּה כתיב. ודרך הקבלה במצות הסכה אזכירנו בעז"ה בסוף פרשת ראה.

לדעה שהסוכה כנגד "ענני כבוד" לא ברור מדוע המצווה לישוב בה דוקא בט"ו בתשרי, הרי הנס התקיים לאורך כל ימות השנה. ואם היה מקום לציין את הופעת ענני הכבוד, יש לקיים את המצוה בניסן, שכן ענני הכבוד הופיעו מיד ביציאת מצרים. לקמן תובא תשובתו של הטור שקביעת המצוה לסוף הקיץ ותחילת החורף נדרשת לשם היכר, כדי שלא ייחסו את הישיבה בסוכה להגנה מפני החום, כפי שמתבקש מתנאי מזג האויר אלא לישיבה שהצטוונו עליה מאת ד' לזכרון. בכיוון אחר התבארה שאלה זו בצורה גאונית ומופלאה, בדברי ה"משך חכמה" על פי הגר"א, אגב ביאור ההבדל בין המקומות בהם נקרא החג על שם האסיף והמקומות שנקרא על שם הסוכות³⁸:

וחג האסיף – וכן ב"כי תשא" (ול"ד כב) לא כן בדברים (ס"פ ראה) כתיב חג הסוכות, הטעם על פי דברי הגר"א (ולשה"ש פר' ד' פס' טז) כשניתן לוחות השניים ומשה ירד מן ההר וחזרו ענני הכבוד בט"ו לחדש תשרי נצטוו על סוכות בידוע. ולכך, אז קודם דברות שניות נקרא חג האסיף ולא חג הסוכות. ומסולק קושית ר' חנינא בר"ה דף י"ג ע"א יעו"ש וזבן. ולא שייך לקרותו חג האסיף על סוכה, ועיין.

לאחר קבלת לוחות שניים וכפרת חטא העגל ביום הכיפורים חזרו ענני הכבוד. בט"ו בתשרי אנו מציינים את הכפרה לעם ישראל, חזרת ענני הכבוד, והגנתם על ישראל במדבר. בעל "ערוך השולחן" ביאר בדרך דומה, המקשרת בין הכפרה של יום הכיפורים לבין העיתוי של חג הסוכות³⁹:

לפי שרצה הוא ית' להראות שאע"פ שחוטאים אנחנו מ"מ לא סרה השגחתו מעלינו ובעילו אנחנו יושבים וכו'... וכמו שאחר מתן תורה עשו את העגל ועכ"ז נתרצה להם הקב"ה בלוחות אחרונות והיה זה ביום הכיפורים ולאחר יוה"כ צינו לעשות המשכן וכו'... ולא הסיר מעליהם ענני הכבוד וכו'... כמו כן עשה לנו דוגמתה לדורות שאע"פ שאנו חוטאים כל השנה מ"מ ביוה"כ מכפר עונותינו כשאנו שבים בתשובה וסימן לדבר שתיכף אחר יוה"כ צוה לעשות סוכה שנשב בצילו של הקב"ה וכו'.

38. "משך חכמה" שמות פרק כ"ג פסוק טז. ועי' במהד' קופרמן בהערות שם.

39. ערוך השולחן ס' תרכ"ה סעיף ה. ועי' שטעמו מתיישב עם דברי המדרש והזהר לקמן בהערה

4. השלכות הלכתיות למחלוקת ולהכרעתה.⁴⁰

למצוה לישב בסוכה, כזכר לסוכות המדבר, יש משמעויות למדניות והלכתיות יחודיות. כפי שצינו לעיל, מחלוקת התנאים שהוזכרה בבריתא אינה מחלוקת פרשנית גרידא. למחלוקת זו השלכות נוספות בתחום הלימודי וההלכתי. בתחום הלימודי: דנה הגמ' במקור הלימודי של דיני הסכך המוזכרים במשנה, לכל אחד מן הדעות⁴¹:

זה הכלל: כל שהוא מקבל טומאה, ואין גידולו מן הארץ – אין מסככין בו. וכל דבר שאינו מקבל טומאה, וגידולו מן הארץ – מסככין בו.

הגמ' מבררת לפי כל דעה מהו המקור לדין זה. לפי דרכינו נוכל להסביר את השאלה שעומדת ביסוד מהלך הגמ' בכך, שלכל דעה יש השלכות על הדרך בה מתקימת המצוה. לדעה שהמצוה לזכר "ענני הכבוד", נלמדים דיני הסכך ישירות מהמציאות של העננים. אולם לדברי ר"ע ש"סוכות ממש עשו להם" מעלה הגמ' מספר אפשרויות ללמוד את הכלל האמור, שכן מניין לנו שהסיכוך של הסוכות היה מן הצומח ולא יריעות עור וכדו'⁴²:

מנא זני מילי? אמר ריש לקיש: אמר קרא ובראשית ב': "ואד יעלה מן הארץ", מה אד דבר שאינו מקבל טומאה וגידולו מן הארץ – אף סוכה דבר שאין מקבל טומאה וגידולו מן הארץ.

הניחא למאן דאמר ענני כבוד היו,

אלא למאן דאמר סוכות ממש עשו להם, מאי איכא למימר?

דתניא (ויקרא כ"ג): "כי בסכות הושבתי את בני ישראל" – ענני כבוד היו, דברי רבי אליעזר. רבי עקיבא אומר סוכות ממש עשו להם.

הניחא לרבי אליעזר, אלא לרבי עקיבא מאי איכא למימר?

כי אתא רב דימי אמר רבי יוחנן: אמר קרא (דברים ט"ז): "חג הסכות תעשה לך" – מקיש סוכה לחגיגה, מה חגיגה – דבר שאינו מקבל טומאה, וגידולו מן הארץ, אף סוכה – דבר שאינו מקבל טומאה וגידולו מן הארץ. וכו'...

כי אתא רבין אמר רבי יוחנן: אמר קרא (דברים ט"ז): "באספך מרגרך ומיקבך – בפסולת

40. ניתן לדלג על פרק זה (עד פרק 5) מבלי שהדבר יפגע בהבנת המאמר ומהלכו. הפרק שלפנינו מבאר את הקשר שבין הדיון ההלכתי תלמודי לבין העקרונות הרעיוניים אמוניים.

41. משנה סוכה דף י"א עמוד א.

42. סוכה דף י"א עמוד ב.

גורן ויקב הכתוב מדבר וכו'.. ..

רב חסדא אמר מהכא: (נחמיה ח'): "צאו החר והביאו עלי זית ועלי עץ שמן ועלי הדס ועלי תמרים ועלי עץ עבות". היינו הדס היינו עץ עבות! אמר רב חסדא: הדס שזטה לסוכה, ועץ עבות ללולב.

וברש"י שם:

ואד יעלה מן הארץ – שמע מינה עננים גידולי קרקע ניהו, וסוכה מעננים ילפון, שהרי זכר לענני כבוד הוא, כדכתיב (ויקרא כ"ג): "כי בסוכות הושבתי" ומתרגמינן: "ארי במטלות ענניו"⁴³; אין מקבל טומאה – דלא נאמרה טומאה אלא בכלים ואוכלין ומשקין ואדם, וזה איננו אחד מאלה; ענני כבוד היו – סוכות שאמר הכתוב שהושיבם במדבר; סוכות ממש – מפני החמה, בשעת חנייתן היו עושים סכות.

בתחום ההלכתי יש השלכות נוספות למחלוקת התנאים ולהכרעתה. בעוד שהגמ' לא הכריעה במחלוקת, הכריעו בה הראשונים והפוסקים⁴⁴.

הטור ובעקבותיו השו"ע ייחדו, באופן יוצא דופן⁴⁵, סימן הלכתי מיוחד לעיסוק מורחב בטעם של מצוות הסוכה. בדומה לכך באר הטור רק את מצוות ציצית ותפילין⁴⁶:

"בסוכות תשבו שבעת ימים וגו'". "למען ידעו דורותיכם כי בסוכות הושבתי את בני ישראל בהוציא אותם וגו'". תלה הכתוב מצות סוכה ביציאת מצרים וכן הרבה מצות

43. עי' ב"חכמת שלמה" למהרש"ל על שו"ע תרכ"ה ששאל על רש"י מדוע התבסס בפירושו על הגמ' את תרגום אונקלוס על התורה, כאשר יכל להתבסס על הבריתא שמובאת בגמ' בהמשך.

44. כפי שיבואר לקמן. וכן גם בתוספות הרא"ש על מסכת שבת דף כ"ג ע"א שדן בשאלת חיוב נשים במצוות נר חנוכה. ברקע דבריו ההנחה שמצוות סוכה היא לזכר נס ענני הכבוד וגם נשים היו באותו הנס, ובכל זאת נשים פטורות ממצוה זו: "נשים חייבות בנר חנוכה שאף הם היו באותו הנס – הא לאו הכי פטירי משום דמצוות עשה שהזמן גרמן הוא ואעפ"י שתקנת חכמים היא כעין דאורייתא תקון, ופרש"י דעיקר הנס נעשה ע"י אשה וכן ההיא דד' כוסות בזכות נשים צדקניות נגאלו ישראל ממצרים וכן נמי במגילה היה הנס ע"י אסתר, ומיהו בירושלמי יש נשים חייב' בקריאת מגילה שאף הן היו בספק להשמיד להרוג ולאבד ואע"ג דמצות סוכה זכר לענני כבוד כדכתי' כי בסוכות הושבתי את בני ישראל ונשים היו באותו הנס ואינן חייבות בסוכה, בשל תורה אין לחלק במצוות סוכה לשאר מצוות".

45. בדרך פיקודיך לבעל הבני יששכר- ציין שהטור והשו"ע ציינו את טעמה של המצווה בשלשה מקומות בלבד: בס' תרכ"ה לגבי מצוות הסוכה; בס' ח' סע' ה לגבי מצוות ציצית; ובס' כ"ה סע' ה לגבי מצוות תפילין.

46. טור אורח חיים ס' תרכ"ה. עי' ב"בית יוסף" שם, שבאר את הצריכותא בדברי הטור: "כלומר הוקשה לו הושבת בני ישראל בסכות ודאי אחר צאתם ממצרים היה ואם כן למה לו לתלותה

לפי שהוא דבר שראינו בעינינו ובאזנינו שמענו ואין אדם יכול להכחישנו, והיא המורה על אמיתת מציאות הבורא יתעלה, שהוא ברא הכל לרצונו, והוא אשר לו הכח והממשלה והיכולת בעליונים ובתחתונים לעשות בהן כרצונו, ואין מי שיאמר לו מה תעשה, כאשר עשה עמנו בהוציאו אותנו מארץ מצרים באותות ובמופתים. והסוכות שאומר הכתוב שהושיבנו בהם הם ענני כבודו שהקיפן בהם לבל יכה בהם שרב ושמש ודוגמא לזה צונו לעשות סוכות כדי שזכור נפלאותיו ונוראותיו.

ואע"פ שיצאנו ממצרים בחדש ניסן לא צונו לעשות סוכה באותו הזמן לפי שהוא ימות הקיץ ודרך כל אדם לעשות סוכה לצל ולא היתה ניכרת עשייתנו בהם שהם במצות הבורא יתברך. ולכן צוה אותנו שנעשה בחדש השביעי שהוא זמן הגשמים ודרך כל אדם לצאת מסוכתו ולישב בביתו. ואנחנו יוצאין מן הבית לישב בסוכה. בזה יראה לכל שמצות המלך היא עלינו לעשותה. וכו'.

יש לדקדק במספר נקודות שהוזכרו בדברי הטור. אולם בתחילה יש להדגיש כי מדבריו משמע שהכריע להלכה כדעה ש"ענני כבוד" היו. השו"ע פסק כטור⁴⁷:
 "בסוכות תשבו שבעת ימים וגו'", "כי בסוכות הושבתו את בני ישראל": הם ענני כבוד שהקיפם בהם לבל יכס שרב ושמש.

הכרעה זו של הטושו"ע מעוררת שאלה, משום שבגמ' הוזכרה דעה זו ע"י ר"א ובניגוד לדעתו של ר"ע, על פי כללי הפסיקה היינו אמורים לפסוק כר"ע?⁴⁸

הב"ח אמנם תירץ שאלה זו בכך שהפשט של הפסוק הוא כר"א. ובביאור הגר"א⁴⁹ באר שאלה זו לגבי פסיקת השו"ע שהרי בגמ' ריש לקיש לומד כרבי אליעזר ור' יוחנן לומד כר' עקיבא. ומתוך שם כירושלמי⁵⁰ שגם ר' יוחנן סובר שסוכה לזכר ענני כבוד, אלא שחולק על ריש לקיש משום שסובר שעננים אין גידולן מן הארץ וא"א ללמוד מהם לסכך.

ביציאת מצרים הכי הל"ל כי בסוכות הושבתו את בני ישראל במדבר: ועוד מאי רבותא דהושבתם בסוכות שצוה לעשות מצות סוכה זכר להושבת בני ישראל בסוכות: ועוד למה צוה לעשות סוכות בתשרי בניסן מיבעי לה כיון שהם זכר ליציאת מצרים: ולכך כתב לתרץ לראשונה תלה הכתוב מצות סוכה ביציאת מצרים וכן הרבה מצות לפי שהוא דבר שראינו בעינינו וכו': ולתרץ השנית כתב והסוכות שאומר שהושיבנו בהם המה ענני כבודו וכו': ולתרץ לשלישית כתב ואף על פי שיצאו ממצרים בחדש ניסן לא ציונו לעשות סוכה באותו הזמן וכו'.

47. שולחן ערוך אורח חיים ס' תרכ"ה סע' א.

48. לעיל ציינו שהגירסה במכילתא הפוכה ור"ע הוא שסובר שהסוכה היא זכר לענני כבוד, ובזה נופלת הקושיה.

49. על שו"ע ס' תרכ"ה שם. עי' גם בס' "ברכת אליהו" על דברי הגר"א שם.

50. בירושלמי סוכה פר' א' הל' ה, הובא גם בתוס' סוכה דף י"ב ע"א ד"ה: "בפסולת".

אולם יש לשאול מדוע מייחד הטור סימן הלכתי לדיון בטעם של המצוה? הב"ח מדייק מכך שהטור סבר שמצוות סוכה יוצאת דופן בכך שהיא מצריכה כוונה יחודית, ואין די בה בכוונה כללית. משום כך יש חשיבות הלכתית לברור מהי הכוונה שבאמצעותה יוצאים ידי חובה⁵¹:

איכא למידק בדברי רבינו שאין זה מדרכו בחיבורו זה לבאר כוונה לשום מקרא שבתורה כי לא בא רק לפסוק הוראה או להורות מנהג, ופה האריך לבאר ולדרוש המקרא ד"בסוכות תשבו".

ויראה לי לומר בזה שסובר דכיון דכתיב "למען ידעו כו", לא קיים המצוה כתיקונה אם לא ידע כוונת מצוות הסוכה כפי פשטה. ולכן ביאר לפי הפשט, דעיקר הכוונה בישיבת הסוכה שיזכור יציאת מצרים וזה הטעם בעצמו לרבינו וכו'... מה שלא עשה בשאר הלכות כי לא כתב שיכוין שום כוונה בעשיית המצוה, כי המקיים המצוה כדינה יוצא בה אעפ"י שלא היה לו שום כוונה אבל בעיצית שכתב בהן "למען תזכרו" וכן בתפילין כתוב "למען תהיה תורת ד' בפוך" שפשוט הוא וכו'... יראה שלא יקיים המצוה כתיקונה אם לא יכוין אותה הכונה ולכן כתב בהלכות אלו "ויכוין וכו'". וכן גבי סוכה שכתוב: "למען ידעו" משמע ליה ג"כ שצריך שיכוין בשעת ישיבת הסוכה הטעם המכוון במצוה.

מכאן שברור טעם המצוה מהוה מפתח לקיום של המצווה עם כוונתה. ה"ביכורי יעקב" אף דייק מכאן⁵²:

ואם לא כיון טעם המצוה אפילו בדיעבד לא יצא, ולכן אם אכל בלילה ראשונה בסוכה בלא כוונה זו יש להחמיר ולאכול שוב כזית בכוונה, ויזהר כל אחד ללמד ולספר לבניו ולבני ביתו בלילה ראשונה כוונת מצות סוכה.

המשנה ברורה חולק וסובר שרק לכתחילה יש לכוין את טעם המצוה אולם בדיעבד גם אם לא כיוון אלא כוונה כללית לצאת ידי המצוה, יצא⁵³:

וכתבו האחרונים שיכוין בישיבתה שצונו הקב"ה לישוב בסוכה זכר ליציאת מצרים וגם זכר לענני כבוד שהקיפן אז עלינו להגן עלינו מן השרב והשמש. וכל זה לצאת ידי המצוה כתיקונה הא דיעבד יוצא כל שכוין לצאת לבד [פמ"ג].

51. על הטור סי' תרכ"ה שם.

52. ביכורי יעקב ס"ק ג.

53. משנה ברורה סימן תרכ"ה סעיף א. ועי' בפמ"ג ב"אשל אברהם" שבאר בדרך זו את דברי המג"א.

בין אם ידיעת טעם המצוה תנאי לקיומה גם בדיעבד ובין אם היא רק לכתחילה ובדיעבד יוצא גם אם לא כיון, אלא כוונה כללית, יש חשיבות הלכתית מיוחדת לברור המחלוקת על טעם המצוה והכרעתה.

בכוונת המצווה בצורה ממוקדת יותר דייק הב"ח (שם) בדברי הטור שהכוונה המתבקשת היא זכר ליציאת מצרים וההגנות שעשה הקב"ה לישראל במדבר ולא זְכָר נקודתי של ענני הכבוד כדבר בלעדי:

על כן יראה לי לומר דעיקר כוונת רבינו (הטור) לבאר דפשט המקרא הוא שהכוונה במצוות סוכה היא לזכר יציאת מצרים. אבל אין פו' המקרא שהכוונה במצוות סוכה היא למען ידעו כי בסוכות הושבתי את בני ישראל, לְבַד, כי בזה מקיים המצוה כתיקונה וכו'... .. אלא עיקר הפירוש שידעו כי ההושבה היתה בסוכות בהוציאו אותם מארץ מצרים וזה שאמר: "תלה הכתוב מצות סוכה ביציאת מצרים וכן הרבה מצוות", כלומר דמשאר הרבה מצוות שתלאם ביציאת מצרים יש ללמוד שגם מצות הסוכה תלאה ביציאת מצרים ושזהו עיקר הידיעה וכו'.

אולם הט"ז וה"פרי מגדים" סברו שלכתחילה יש לכוין את שתי הכוונות גם לזכר ענני הכבוד בפני עצמם וגם לזכר יציאת מצרים.

ה"פרי מגדים" ב"משבצות זהב" הבהיר שלדעת ר"ע יש כוונה יחודית במצוה שהיא שונה מדעת ר"א, וכן שהב"ח והט"ז נחלקו בפירוש מחלוקת ר"א ור"ע:

ולר"ע יהיה הזכרון "בסוכות הושבתי" כמ"ש הרשב"ם ז"ל בפרשת אמור, שלא לומר כוחו ועוצם ידו וכו'. וכמ"ש הראב"ע ז"ל, שאפשר סוכה שעשו בני ישראל בתשרי היה כי בקיץ א"צ לזה שענני הכבוד היו מגינים משרב וגשם ובתשרי קצת קור, התחילו לעשות סוכות. ובהוציא ממצרים יחס המצוה ליציאת מצרים ככל שאר המצוות עבדי הם ומחוייבים אלו לעשות מצוותיו. משא"כ לר"א עיקר הידיעה הם ענני כבוד וזה היה מיד אחר יציאת מצרים ובתשרי עושין דאל"כ לא היה היכר, זה פו' ההטור להב"ח ז"ל.

אבל הט"ז מפרש להיפוך: לר"ע עיקר הידיעה לזכור יציאת מצרים שמיד היה ההושבה בסוכות לאחר יציאת מצרים למען ידעו "איצי"מ קאי. ולר"א עיקר הידיעה ההושבה דרך גיסי בעננים. ובהוציא ממצרים יחס המצוה לי"מ, כלומר צריכין שתעשו מצוות ד' מאחר שהוציא אתכם ממצרים⁵⁴.

54. עי' בס' פסקי תשובות לפי סדר המשנה ברורה, לר' שמחה רבינוביץ' חלק ו' סי' תרכ"ה אות א:

מכאן, שברור מהות סוכות המדבר וידיעת טעמי המצוה נחוצים לשם קיום המצוה והדרך לצאת בה ידי חובה.

5. "ענני כבוד" – התגלות כבוד ד' בענן.

המצוה לישב בסוכה וזכירת הסכות של ענני הכבוד, מחייב בירור של פנים נוספות. לאור האמור לעיל יש לשאול: אם העננים שמשו להגנה ניסית מפגעי הטבע, כסוכה, מדוע נקראו "ענני כבוד" ולא "ענני הגנה"? ולעצם השם "ענני כבוד" מה פירושו, "כבוד" למי ועל שום מה?

בפשטות ניתן לומר ש"ענני הכבוד" הניסיים, הם גילוי לכבוד ד', אשר מתגלה במציאות בעצם הופעת העננים. הקשר בין הופעת כבוד ד' ובין ה"ענן" מתואר בכתוב⁵⁵:

"ויהי כדבר אהרן אל כל עדת בני ישראל ויפנו אל המדבר והנה כבוד ידוד נראה בענן".

בענן גם נגלה כבוד ד' במשכן⁵⁶:

(לד) "ויבס הענן את אהל מועד וכבוד ד' מלא את המשכן⁵⁷: (לח) ולא יכל משה לבוא אל אהל מועד כי שכן עליו הענן וכבוד ד' מלא את המשכן":
(לח) "כי ענן ד' על המשכן יומם ואש תהיה לילה בו לעיני כל בית ישראל בכל מסעיהם":

גילוי מציאותו של ד' וכבודו באמצעות ה"ענן" התבאר בדברי הכוזרי. לשיטתו, האמונה היהודית במציאות ד', מיוחדת, משום שהיא מסלקת ממציאותו כל

ושם דייק בדעת הפמ"ג הנ"ל שסובר להלכה שיש לכיין כר"ע עפ"י הרשב"ם, משום שבמחלוקת ר"ע ור"א יש לפסוק כר"ע. ואכמ"ל.

55. שמות פרק ט"ז נ.

56. שמות פרק מ' לד צלח; וכן שמות פרק כ"ד טז: "וישכן כבוד ידוד על הר סיני ויכסהו הענן ששת ימים ויקרא אל משה ביום השביעי מתוך הענן", ועוד. וכך היה גם במקדש שלמה: "מלכים א' פרק ח' ז': "ויהי בצאת הכהנים מן הקדש והענן מלא את בית ד': ולא יכלו הכהנים לעמוד לשרת מפני הענן כי מלא כבוד ד' את בית ד'"; וכן בגמ' שבת דף פ"ח עמוד ב: "אמר לו: אחוז בכסא כבודי, וחזור להן תשובה, שנאמר: "מאחז פני כסא פרשז עליו עננו". ואמר רבי נחום: מלמד שפירש שדי מזיו שכינתו ועננו עליו". ועי' רש"י שם.

57. הרמב"ם ב"מורה הנבוכים" חלק ראשון פרק י"ט באר פסוק זה: "וכן אמרו וכבוד ה' מלא את המשכן. וכל לשון מליאה שתמצא מיוחדת לשם היא מזה הענין, לא שיש לו גוף ימלא מקום. אלא אם תרצה שתשים כבוד ה'. האור הנברא אשר יקרא כבוד בכל מקום, והוא אשר מלא את המשכן, אין הזק בזה".

סממן של גשמות⁵⁸ מחד, ומאידיך, היא מתבססת על "התגלות" של ד' במציאות ולא רק על תובנות פילוסופיות מופשטות. אחת מצורות ההתגלות של ד' במציאות המוחשית היא ע"י מראות יחודיים של אש וענן⁵⁹:

ונתגלגל לי הבנת ענין כבוד ה' ומלאכות ה' ושכינה⁶⁰, ושהם שמות נופלים על דברים נראים אצל הנביאים, כמו שנאמר עמוד ענן ואש אוכלת ועב וערפל ואש ונוגה.

וב"אוצר נחמד" שם מבאר שכבוד ד' מתגלה בענן לכל ולא רק לנביאים: הם ענינים בראש הש"י כדי להראות כבודו על ידכ אל הנביאים, ולא נתכוין בזה אל הנביאים בלבד, כי מצאנו שראו מלאך ה' מי שאינם נביאים כמו הגר ומנוח וגדעון,

58. לדיגמה הרמב"ם ב"הלכות תשובה" פרק ג' הלכה ז': "חמשה הן הנקראים מינים: האומר שאין שם אלוה ואין לעולם מנהיג, וכו'.. והאומר שיש שם רבין אחד אבל שהוא גוף ובעל תמונה, וכו'.. כל אחד מחמשה אלו הוא מין.

59. בספר הכוזרי מאמר ב' אות ז'. וכן על שם מאמר ד' אות ג': אך אצל מי ששמע דבריו וצויו והזהרתו וגמולו על העבודה וענשו על העבירה, והוא קורא אותו בשם נודע, כנוי לזה שדבר עמו, ואמת אצלו שהוא בורא העולם אחר שלא היה. וכו'... וקראוהו הם ה' בראייתם, וקראוהו העם המקבלים מהם בהאמנתם אותם, ה', בעבור שהיה דברו והנהגתו דבק בבני אדם והיו דבקים הסגולה מבני אדם בו, עד שהיו רואים אותו במצווע מה, נקרא כבוד ושכינה ומלכות ואש וענן וצלם ותמונה ומראה הקשת, וזולת זה ממה שהיה ראייה להם שהדבור עמם מאצלו, וקוראים אותו כבוד ה' וכו'... וכבוד ה' הוא הגוף הדק ההולך אחרי חפץ האלהים המצטייר כפי שירצה להראות על הנביא כפי הדעת הראשונה, אך על הדעת השניה יהיה כבוד ה' כלל המלאכים והכלים הרוחניים, כסא ומרכבה ורקיע אופנים וגלגלים, וזולת זה ממה שהוא קיים עומד, והוא נקרא כבוד ה' כאשר נקראו שמושי המלך כבודה, ואת הכבודה לפניהם. ושמה זאת היתה בקשת משה באמרו: "הראני נא את כבודך", ואמר לו הן, על מנת שיזהר מראות הפנים אשר אין יכולת לאדם לראותם, וכמו שאמר: "וראית את אחורי". ובכבוד ההוא מה שיוכל לסבלו ראות הנביאים, ויש בעקבותיו מה שראותנו סובלת אותו, כמו הענן ואש אוכלת ממה שהוא רגיל אצלנו, ויש אחריו דק יותר מדק עד שיגיע למדרגה שלא ישיגנה הנביא, ואם יהרוס אליו תנתק הרכבתו, כאשר אנתנו רואים בכחות הראות, כי מי שראותו חלושה לא יראה אלא באורה המועטת שהיא נשארת בין הערבים, כעטלף, ומי שעניני טרוטות, וחלושי הראות לא יראו כי אם בצל, ומי שראותו חזקה יראה השמש, אבל עצם השמש בעת זכותה לא תוכל עין להביט אליו, ואם ידחק לזה יתעורר. וזהו כבוד ה' ומלאכות ה' ושכינת ה' בשמות התוריים."

60. בדרך דומה ביאר הרמב"ם ב"מורה הנבוכים" חלק ראשון פרק כ"ה: "ולפי זאת ההשאלה הושאל לבורא יתעלה, כלומר להתמדת שכינתו או השגחתו באיזה מקום שהתמידה בו השכינה, או לכל דבר שהתמידה בו השגחה, ונאמר "וישכון כבוד ה', ושכנתי בתוך בני ישראל", ורצון שוכני סנה. וכל מה שבא מאות הפעולה מיוחס לבורא יתברך, הוא בענין התמדת שכינתו, כלומר אורו הנברא במקום, או התמדת השגחה בדבר אחד, כל מקום כפי עינינו". ועי' עוד שם בפרק ס"ד ובמאמר שלישי פרק ז': "וכן אמר הנביא הוא מראה דמות כבוד ה', וכבוד ה' אינו ה' כמו שבארנו פעמים רבות, וכל מה שהמשיל באלו ההשגות כלם הם כבוד ה', ר"ל המרכבה לא הרוכב, כי לא ימשילוהו ית', והבן זה".

וכן היה עמוד ענן והאש אוכלת נראית לכל בני ישראל, אבל הכונה שנראה לאותן שיגיע על ידם תועלת עצום הנוגע לכלל וריבוי.

ענן המופיע ללא כל הקשר טבעי מטאורולוגי הוא אות להתגלות כבודו של הקב"ה במקום, כפי שבאר ר' יוסף אלבו⁶¹:

אבל בעבור כי הראות הכבוד יהיה באמצעות גשם הנראה לחוש, כמו אש או עמוד הענן, אמר הכתוב ומראה כבוד ה' כאש אוכלת בראש ההר, והנה כבוד ה' נראה בענן, וירא מלאך ה' אליו בלבת אש מתוך הסנה, כי הראות עמוד הענן פתאום או לבת אש מתוך הסנה והסנה איננו אֶפֶל הוראה על שכבוד השם הבלתי נראה לחוש, הוא שם.

בדרך זו ניתן לבאר גם את מקור השם "ענני הכבוד" ביחס לעננים שהקיפו את עם ישראל, דור המדבר, דור דעה זכה להתגלות מיוחדת ויום יומית של הופעת כבוד ד'.

ב. ענני הכבוד להבדלת ישראל וסגולתו

1. "ענני כבוד" – כבוד של מעלה לעם ישראל, וכבודם בעיני העמים.

נראה שהופעת "ענני הכבוד" מגלים גם את כבודו של עם ישראל. מראה יוצא דופן של עם נודד במדבר, ומוקף בעננים פלאיים, מעורר את תשומת ליבם של מלכי העולם. כפי שמתארים חז"ל⁶²:

שבעה עננים היו מלמעלן ומלמטן ומארבע רוחות העולם ואחד מפניהם, ומכה נחשים ועקרבים, ומשווה להן את ההרים ואת העמקים, ושורף את הקוצים ואת הברקנים ומעלה עשן, ורואים אותן כל מלכי מזרח ומערב, ואומות העולם אומרים "מי זאת עולה מן המדבר כתימרות עשן וגו'".

אומות העולם מתפלאים לגלות שמדובר בעם ישראל, שמוקף בענני כבוד, כמי שמובל במרכבת כבוד מפוארת. זה העם שרק עתה יצא מעבדות משפילה במצרים⁶³:

"מאת ה' היתה זאת". מדבר בכנסת ישראל שהיו משועבדים בטיט ובלבנים, ועבשוו הן מתנשאין בענני כבוד [והיו המצריים תמהים עליהם ואומרים עד עכשוו הייתם

61. ספר העיקרים מאמר שני פרק י"ז. וכן בדרך דומה באמונות ודעות לרס"ג מאמר שני.

62. ילקוט שמעוני במדבר רמז תרפ"ג. ועי' ברש"י שיר השירים פר' ג' פס' ו.

63. מדרש תהלים מזמור קי"ח כא. ובאוצר המדרשים (אייזנשטיין) עמוד קכ"ו גירסה שונה מעט

משועבדין בכל עבודה קשה, ועבשיו אתם מתנשאים בכל כבודו, וישראל משיבין אותם ואומרים להם אתם תמיהים עלינו, אנו תמיהים על נפשינו, שנאמר ושיר השירים ו' י"ב: "לא ידעתי נפשי שמתני מרכבות עמי נדיב". ורוח הקודש משיבה ואומרת: "מאת ה' היתה זאת היא נפלאות בעינינו".

גם עם ישראל תמה על המהפך שחל במעמדו והכבוד האלקי שנפל בחלקו להיות מובלים, כביכול, במרכבתו של הבורא - מלך הכבוד. מענני הכבוד ניכר לאומות העולם מעלתו של עם ישראל, בגינה שורה שכינה אלקית מעל ראשם, וזהו כבודם בעיני העמים⁶⁴:

"ולכל המופתים הגדולים": אלו ענני הכבוד שהיו מקיפות את ישראל ואומות העולם רואין אותן והשכינה עליהן.

גילוי השכינה ומעלת עם ישראל גרם לכך שמי שהיה נאמן למעלתו היה יכול לשכון בתוך הענן, אולם החוטאים היו נפלטים מתוך הענן החוצה⁶⁵:

והיאך היה משה מכיר בהן (ברשעים) שהיו ענני כבוד מקיפין את כל העם מלמעלה ומכל עד, וכל מי שהיה חוטא היה נשקע הענן מעל ראשו וחמה זורחת עליו. ויודעין כל ישראל שהוא חוטא והיו גוזרין עליו דין.

2. ענני כבוד - חסד בזכות אבות: אברהם ואהרן.

נס גדול זה, שנעשה לעם ישראל במדבר, הוא שכר על מעשה אבות, וזכותם שעמדה לבניהם. מעשה החסד שעשה אברהם עם הבריות, הכנסת אורחים וסיפוק כל צרכי קיומם, עמדו לעם ישראל במדבר, בעת שנזקקו לחסד אלקי כדי להתקיים בו. מעשה אברהם גם הטביע את מידותיו בזרעו אחריו ועיצב בכך את הופעת הסגולה היחודית של עם ישראל בפועל. הכתוב מתאר בצורה מדוקדקת את הכנסת האורחים של אברהם ואת המאמץ שהשקיע כדי לזכות לאורחים.

ביתר הדגשה: "מאת ה' היתה זאת", הרי זו אמורה כלפי כנסת ישראל בשעה שהיו משועבדים במצרים ובשעה קלה התחילו מתנשאים בענני הכבוד, וישראל משיבין אותם ואומרים, אתם תמיהים עלינו ואנו תמיהים על עצמינו יותר מכם, "לא ידעתי נפשי שמתני מרכבות עמי נדיב", ורוח"ק משיבתן ואומרת "מאת ה' היתה זאת". משל למה"ד לאדם שהיה עושה משרה לכובסים והרי הוא עשוי איפרכוס, והכל תמהין עליו, גם הוא אומר להם אני תמה על עצמי יותר מכם.

64. מדרש תנאים לדברים פרק ל"ד פסוק יב.

65. אוצר המדרשים (אייזנשטיין) עמוד שנ"ב.

חז"ל הבליטו כל פרט מפרטי הארוח של המלאכים, וביניהם שהצל וסיכך על אורחיו שבאו בצל קורתו⁶⁶:

וה' הולך לפניו יומם, ללמדך שבמדה שאדם מודד בה מודדין לו. אברהם לווה מלאכי השרת שנ' "ואברהם הולך עמם לשלחם" (בראשית י"ח טו) והמקום לווה את בניו במדבר ארבעים שנה שנ' "וה' הולך לפניו יומם בעמוד ענן". באברהם כתיב "ויקח נא מעט מים" והקב"ה העלה לבניו את הבאר במדבר שנ' "אז ישיר ישראל את השירה זאת עלי באר ענו לה" (במדבר כ"א יז). באברהם כתיב "ואקחה פת לחם" והקב"ה הוריד לבניו את המן במדבר שנ' "הנני ממטיר לכם לחם מן השמים" (שמות ט"ז ד). באברהם הוא אומר "ואל הבקר רץ אברהם" והקב"ה הגיז שליו לבניו שנ' "ורוח נסע מאת ה' ויגז שלוים מן הים" (במדבר י"א לא). באברהם הוא אומר "והשענו תחת העץ" והקב"ה פרש לבניו שבעה ענני כבוד שנ' "פרש ענן למסך ואש להאיר לילה" (תהלים ק"ה מו). באברהם כתיב "והוא עומד עליהם" והקב"ה הגן על בתי בניו במצרים שלא ינגפו שנ' "ופסח ה' על הפתח" (שמות י"ב כג):

בהופעת ענני הכבוד נתגלה הקשר של הזכות בין דור המדבר לאבות האומה. עם ישראל קשור בשרשים עמוקים לאבות וזכותם עומדת להם לדורות. אמנם לדור המדבר לא הספיקה זכות אבות. נדרשה זכות בני הדור עצמו, וזאת נזקפה לזכותו בזכות צדיקיו: משה אהרון ומרים⁶⁷. לענני הכבוד זכו ישראל בזכותו של אהרון ומשמת נסתלקו העננים וחזרו לפרק זמן נוסף בזכותו של משה רבנו, עד עת הכניסה לארץ ישראל⁶⁸.

שלשה פרנסים טובים עמדו לישראל, אלו הן: משה, ואהרן, ומרים. ושלש מתנות טובות ניתנו על ידם, ואלו הן: באר, וענן, ומן. באר – בזכות מרים, עמוד ענן – בזכות

66. מכילתא דרבי ישמעאל פרשת בשלח פר' א'. וכן מובא בילקוט שמעוני פרשת בשלח רמז רכ"ח. ובאליהו רבה פרשה י"ג בשינוי גירסה: "ברוך המקום ברוך הוא שמשלם לאוהביו וליריאי (ושכך) [שכר] דרך הארץ בעולם הזה וקרן קיימת לו לעוה"ב, שבשכר קיתון של מים שרחצו ידיהם ורגליהם מלאכי שרת נתן להן הקב"ה באר לישראל ארבעים שנה במדבר. וכו'... בשכר צלו של אילן שהושיב [אברהם] אבינו את מלאכי שרת הקיף להן הקב"ה שבעה ענני כבוד לישראל ארבעים שנה במדבר. [ובשכר הפת שהאכיל אברהם אבינו את מלאכי השרת נתן להם הקב"ה מן ארבעים שנה במדבר] וכו'.

67. עי' באוצר המדרשים (אייזנשטיין) עמוד ק"ג, ושם ענני הכבוד בזכות התורה: "וכל מה שנחלו במדבר, ענני כבוד, רק בזכות כבוד התורה, כתיב כבוד חכמים ינחלו ואין כבוד אלא תורה".

68. גמ' תענית דף ט' עמ' א. וברש"י שם: "ונסתלקו ענני כבוד – ענני רקיע וענני עשן, ושאר עננים אינן של כבוד". וכן בירושלמי יומא פ"א ה"א: "אלא מכיון שמת אהרן נסתלקו ענני הכבוד ובקשו הכנעני' להתגרות במ וכו'". וכן במכילתא דרבי ישמעאל פרשת בשלח פר' ה'.

אהרן, מן – בזכות משה. מתה מרים – נסתלק הבאר. שנאמר (במדבר כ') "ותמת שם מרים", וכתוב בתריה "ולא היה מים לעדה", וחזרה בזכות שניהן. מת אהרן – נסתלקו ענני כבוד, שנאמר (במדבר כ"א) "וישמע הכנעני מלך ערד", מה שמועה שמע – שמע שמת אהרן ונסתלקו ענני כבוד, וכסבור ניתנה לו רשות להלחם בישראל. והיינו דכתיב (במדבר כ') "ויראו כל העדה כי גוע אהרן". אמר רבי אבהו: אל תקרי ויראו אלא וייראו. כדדריש ריש לקיש, דאמר ריש לקיש, כי משמש בארבע לשונות: או, דלמא, אלא, דהא. חזרו שניהם בזכות משה, מת משה – נסתלקו כולן, שנאמר (זכריה י"א) ו"אכחד את שלשת הרעים בירח אחד". וכי בירח אחד מתו? והלא מרים מתה בניסן, ואהרן באב, ומשה באדר! אלא: מלמד שנתבטלו שלש מתנות טובות שנתנו על ידן, ונסתלקו כולן בירח אחד.

היפעת העננים שהקיפו את עם ישראל חשפו את הסגולה היחודית של עם ישראל מורשה מאבותיהם. ועדיין צריך לברר מדוע דווקא בזכות אברהם ואהרון זכו לענני הכבוד?

רבי משה בר יוסף דיטראני מבאר כי ענני הכבוד הנם גלוי מיוחד של חסד אלקי לעם ישראל. בעם ישראל ובעולם התגלתה מידת החסד בצורה מיוחדת באבות האומה אברהם אבינו ובאהרון הכהן⁶⁹. בזכות הופעת החסד מלמטה זכו להופעת

69. נראה דמרומוז בזוהר – בהשמטות ח"א (בראשית) דף רנ"ז עמ' ב: "יאמר אלהים יהי אור לקבל דרגא דחס"ד דאיהו לימינא דהא מתמן נפיק נהורא לכלהו עלמין ברזא דיום, הדא הוא דכתיב (תהלים נ"ב) חסד אל כל היום ולקבליה לתתא אברהם דאחיד בהאי חולקא ובגין כך כתיב הכא יום אחד והכא (ויחזקאל ל"ג) אחד היה אברהם וביה כתיב (ישעיה מ"א) מי העיר ממזרח ברזא דאור דנפיק ממזרח ות"ח לא תשכח בכלהו ז' זכאין דאחידן לעילא ברזא דשמהתון בשירותא אלף אלא אברהם ואהרן דאחידן בהאי חס"ד דהא כהנים מסטרא דחסד אתו אע"ג דאחיד אהרן בהוד בחד נמי אחיד ומשה אע"ג דאחיד בנצח בת"ת נמי אחיד, לאחזאה דכלא חד ואברהם רישא לכלהו זכאין ומניה אתפרשו לתתא".

חסד אלקי מלמעלה⁷⁰. בדרך זו משיב המבי"ט גם על שאלתו, במה נשתנו הסוכות מניסים שהוזכרו במפורש בתורה: המן והבאר, שלא נקבע מועד מיוחד לזכרם⁷¹:

ואפשר לומר כי גם שהבאר והמן היו ניסים מפורסמים לעין כל והתמידו כל ארבעים שנה כיון שהיה דבר הכרחי שאי אפשר בלי מציאותם כלל לא הוקבע רמז לה. אבל ענני כבוד שלא היה כל כך הכרחי כמו הם אלא כדי שלא יהיו בחורב ביום וקרח בלילה, הוקבעו ימי החג רמז לעניינם. כי גם בדבר שלא היה הכרחי כמאכל ומשקה עשה הא-ל ית' נס ופלא עימחם במדבר. וכן ג"כ בישיבת סוכה בכל שנה יש רמז לענני כבוד, וכו'... וכמו שאהרון היה רודף שלום ואהב שלום ומשים שלום בין איש

70. נראה שקשר זה בין חג הסוכות למידת החסד של אהרון מרומז בזוהר - בהשמטות ח"א (בראשית) דף רס"א עמ' א': "ובחדש השביעי לקבל דרגא דיצחק דיתחבר ביה כנסת ישראל בתרין פרים וכו'... בעשרה לירחא לקבל דרגא דמשה במוסף דיליה פר בן בקר אחד וכו'... בחמשה עשר לירחא לקבל דרגא דאהרן דאחיד בהו"ד ואסתלק נמי בחס"ד ובגין כך בהאי זמנא אפילו עם כל אומין דעלמא עביד קודשא בריך הוא טיבו, בגין דאתוסף חס"ד דאהרן עם חס"ד דאברהם ואינון מקרבין ביה בשבעה יומין קרבנין עלוין בגין דיתדו כוליה עלמא בחדוותא דישראל, ע' פרים לקבל ע' אומין עכו"ם דעלמא וביומא קדמאה פרים שלשה עשר, לאחזאה דלאו אינון כדאי לאתקיימא בעלמא אלא בטיבו דקודשא בריך הוא דאית ביה תליסר מכילן דרחמי, אילים שנים למהוי תקיפו לההוא דרגא דחס"ד עלאה על חד תרין ממה דמקרבין בכלהו מוספין בגין דהאי חגא איהו לקבל דרגא דאהרן דאחיד בדרגא שתייתאי, ואקרי יום שתייתאי, יומא דקודשא בריך הוא אלף שנין ובההוא יומא זמין קודשא בריך הוא לאוספא על חד תרין טיבו לעמיה, הדא הוא דכתיב (שמות ט"ז) והיה ביום הששי והכינו את אשר יביאו אז והיה משנה על אשר ילקטו יום יום ובכלהו דרגין דלעילא אתוסף ברכאן, ובההוא יומא ייתי מלכא משיחא ויתקרי חג האסיף דיכנש קודשא בריך הוא ביה גלותא דעמיה הדא הוא דכתיב (ישעיה י"א) והיה ביום ההוא יוסיף ד' שנית ידו לקנות את שאר עמו, ויתקרי חג הסכות דכלהו שבעה דרגין חפיין על ישראל כסוכה ובגין כך כלהו ענני כבוד אזלין עם ישראל במדברא בזכותא דאהרן בגין כך י"ד אימריין בכל יומא ובשבעה יומין הא שבעתים וינהיר שבעתים נהירו דשמשא וקודשא בריך הוא ירחם על עלמא, ושעיר עזים אחד חטאת לכפרא על סאיבו מקדשא דסאיבו אומי עלמא עכו"ם, ביומא תניינא לקבל דרגא דיצחק ביומא תליתאה לקבל דרגא דיעקב ביומא רביעאה לקבל דרגא דיוסף ביומא חמישאה לקבל דרגא דמשה ביומא שתייתאה לקבל דרגא דאהרן".

71. "בית אלקים" למבי"ט שער היסודות פ' ל"ז. בראשונה הוקשה בעיני מדוע לא ציין גם את הקשר שהוזכר במדרש וב"זוהר" בין ענני הכבוד לחסד של אברהם, ואולי סבר שהחסד של אברהם הוא חסד אוניברסלי בעוד החסד של אהרון עדיף משום שהוא חסד אופיני לישראל. וכן כתב ה"בני יששכר" במאמרי חודש תשרי מאמר י' אות י"ד בשם ראש דוד למרן החיד"א. ושם תירץ בדרך דומה בשם הרב החסיד מו' חיים כפוסו. והוסיף מדלילה: "הוא תוספת טובה מצד החסד לא כאינדן מן ובאר שזה מזון לבריותיו שהוא מצד המשפט השכלי וכו' ועיי"ש שדייק עפי"ז שהצווי הוא "למען ידעו דורותיכם" ולא "למען תזכרו". עיי"ש שהביא אפשרות נוספת בשם הרב החיד"א: "להיות המן ניתן להם ע"י תלונותם ותיעומתן אשר בקשו אוכל למו ומים לצמאם משא"כ ענני הכבוד ניתן להם מבלי שאלה מאתם רק בטובו הגדול ית"ש וכו'".

לחבירו ובין איש לאשתו והיה מתנהג עמהם לפני משורת הדין, כן היה עיין ענני כבוד שהיו בזכותו, טובה שלא היתה הכרחית אלא לפני מן השורה כמו שנוכר.

מידת החסד שבעטיה זכו ישראל לחסד אלקי הינה ביטוי למידה סגולית שאופיינית לישראל. בכך פן נוסף לאופי הסגולי של חג הסוכות⁷²:

ומהו "את הברית ואת החסד", אמר רבי חייא שלשה מדות טובות יש ביד ישראל ואלו הן ביישנים ורחמנים וגומלי חסדים. ביישנים מנין? שנא' (שם שמות ד') "ובעבור תהיה יראתו על פניכם". רחמנים מנין? שנאמר (דברים י"ג) "ונתן לך רחמים ורחמך". גומלי חסדים מנין? שנא' (שם דברים ז') "ושמר ה' אלהיך לך את הברית ואת החסד".

3. ישראל באומות – כ"לב באברים".

הבדלת ישראל מן העמים באמצעות ענני הכבוד קשורה למערך היחסים בין ישראל לעמים. מערך זה מהווה אחד מהמוקדים של חג הסוכות. יש הרואים בחג הסוכות חג אוניברסלי המשקף את המשותף בין ישראל לעמים ומטשטש את ההבדלים ביניהם. כראיה לשיטתם מובאים דברי הנביא ודברי הגמ'. הגמ' מבארת את הטעם להקרבת שבעים פרים בסוכות כנגד שבעים אומות העולם⁷³:

אמר רבי אלעזר הני שבעים פרים כנגד מי – כנגד שבעים אומות. פר יחידו למה – כנגד אומה יחידה. משל למלך בשר ודם שאמר לעבדיו: עשו לי סעודה גדולה. ליום אחרון אמר לאוהבו: עשה לי סעודה קטנה, כדי שאהנה ממך. אמר רבי יוחנן: אוי להם לגויים שאבדו ואין יודעין מה שאבדו, בזמן שבית המקדש קיים – מזבח מכפר עליהן, ועכשיו מי מכפר עליהן?

72. דברים רבה פר' ג' פס' ד. הפסוק במשלי: "צדקה תרומם גוי וחסד לאומים חטאת" נדרש בגמ' בפנים שונות כהבדל בין החסד האופייני לעם ישראל ובין החסד באומות העולם. עי' בגמ' בבא בתרא דף י' עמ' ב: "תניא, אמר להן רבן יוחנן בן זכאי לתלמידיו: בני, מהו שאמר הכתוב ומשלי י"ד": "צדקה תרומם גוי וחסד לאומים חטאת"? נענה רבי אליעזר ואמר: צדקה תרומם גוי – אלו ישראל, דכתיב (שמואל ב' ז'): "ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ", "וחסד לאומים חטאת" – כל צדקה וחסד שאומות עובדי כוכבים עושין חטא הוא להן, שאינם עושין אלא להתגדל בו, כמו שנאמר: (עזרא ו') "די להוון מהקרבין ניחוחין לאלהה שמיא ומצליין לחיי מלכא ובנוהי" ועי"ש שהגמ' מביאה את דברי רבי יהושע; רבן גמליאל; רבי אליעזר המודעי ורבי נחוניא בן הקנה, ושם מסכמת הגמ': "ואמר: צדקה תרומם גוי וחסד – לישראל, ולאומים – חטאת. אמר להם רבן יוחנן בן זכאי לתלמידיו: נראין דברי רבי נחוניא בן הקנה מדברי ומדבריכם, לפי שהוא נותן צדקה וחסד לישראל, ולעכו"ם חטאת וכו'".

73. גמ' סוכה דף נ"ה עמ' ב.

וברש"י שם:

שבעים פרים – פרי החג שבעים הם, חוץ משל שמיני, כנגד שבעים אומות לכפר עליהם שירדו גשמים בכל העולם – לפי שנידונין בחג על המים; **פר יחידי** – של שמיני; **שאהנה ממך** – אין לי הנייה וקורת רוח בשל אלו, אלא בשלך.

אולם עיון מדוקדק בדברי הגמ' ורש"י מלמד שאין היא מטשטשת את ההבדל בין ישראל לעמים, אלא, מדגישה את הזיקה והאחריות "לכפר עליהם שירדו גשמים", מחד, לעומת הבדלה ברורה "פר יחידי למה – כנגד אומה יחידה", ש"אין לי הנייה וקורת רוח בשל אלו, אלא בשלך", מאידך. אולי כדי לקבל תמונה שלימה יותר על מערך היחסים בין ישראל לעמים לאור "פרי החג" יש לכלול גם את הסוגיה המקבילה של נרות חנוכה, על פי בית שמאי, בגמ' במס' שבת⁷⁴:

תנו רבנן: מצות חנוכה נר איש וביתו. וכו'... בית שמאי אומרים: יום ראשון מדליק שמונה, מכאן ואילך פוחת והולך וכו'... פליגי בה תרי אמוראי במערבא, וכו'... וחד אמר: טעמא דבית שמאי – כנגד פרי החג, וטעמא דבית הלל – דמעלין בקדש ואין מורידין.

רש"י (שם) מפרש שם את דעת בית שמאי על פי אחד מן האמוראים:
פרי החג – מתמעטים והולכים, בקרבנות דפרשת פנחס.

מכאן, שמערך היחסים בין ישראל לעמים לאור ההקבלה בין "פרי החג" ל"שבעים אומות", מבליט דוקא את החזון בדבר התמעטות העמים, לעתיד לבוא, לעומת צמיחת קרן ישראל. כך גם משתמע מדבריהם של חז"ל בגמרא על רצונם של אומות העולם להתגייר לעתיד לבוא⁷⁵:

יתיב ר' אמי ורבי יצחק נפחא אקלעא דר' יצחק נפחא, פתח חד מינייהו ואמר: וכן היה ר"א פוסל בכל הקרבנות כולן; פתח אידך מינייהו ואמר: מאי אותיבו ליה חבריה לר"א? (ישעיהו ס') "כל צאן קדר יקבצו לך וגו'"! אמר להן ר"א: כולם גרים גרורים הם לעתיד לבא.

אמר רב יוסף: מאי קרא? (וצפניה ג'): "כי אז אהפוך אל עמים שפה ברורה וגו'".
אמר ליה אב"י: ודלמא מעבודת כוכבים הוא דהדור בהו! אמר ליה רב יוסף: לעבדו שכם אחד כתיב.

74. גמ' שבת דף כ"א עמ' ב.

75. עבודה זרה דף כ"ד עמוד א, ועל שם בגמ': "רב פפא מתני הכי" שיש גירסה דומה. ועל בפי' רבנו בחיי במהד' שעוועל על דברים ל' פס' ז: "כי כיוון שהן עתידין להתחבר עימנו ולהתגייר ולהיות עם אחד, וכו'", על"ש גם באבחנתו בין בני עשיו לבני ישמעאל.

וברש"י שבו:

גזורים - מעצמן נגררין להתגייר אע"פ שאין מקבלין אותן; שבס אחד - משמע אין חילוק בעובדיו, ישראל והאומות תהא עבודתן שוה בכל מצותיו.

מקור נוסף שמובא כראיה לכאורה לדעה שחג הסוכות מייצג את המשותף בין ישראל לעמים מצריך בירור מדוקדק. הנביא זכריה מתאר את עלית הגויים לירושלים לחוג את חג הסוכות לאחר המלחמה:⁷⁶

(טז) ויהיה כל הנותר מכל הגוים הבאים על ירושלים ועלו מדי שנה בשנה להשתחות למלך ד' צבאות ולחג את חג הסכות: (יז) והיה אשר לא יעלה מאת משפחות הארץ אל ירושלים להשתחות למלך ד' צבאות ולא עליהם יהיה הגשם: (יח) ואב משפחת מצרים לא תעלה ולא באה ולא עליהם תהיה המגפה אשר יגף ד' את הגוים אשר לא יעלו לחג את חג הסכות: (יט) זאת תהיה חטאת מצרים וחטאת כל הגוים אשר לא יעלו לחג את חג הסכות:

אמנם דברי הנבואה מורים על יחודיות שיש לחג הסוכות על פני שאר החגים בגללה הגויים עולים לרגל דוקא בו ולא ברגל אחר. בדברי הרד"ק מתפרשת העליה לירושלים כהכרה של הגויים במלכות ד' כתוצאה מהניסים שארעו במהלך מלחמת גוג ומגוג:⁷⁷

ויהיה כל הנותר - הנותרים הם שהשיבו אל לבם במלחמה ההיא ושבו אל ה' בכל לבם: למלך ה' צבאות - שהם הכירוהו למלך על כל הארץ; את חג הסכות - לפי שבאותו זמן תהיה המלחמה ויראו נפלאות הבורא יתברך מדי שנה בשנה לזכרון אותו היום.

אולם, אין מכאן ראיה מוכחת לכך שהגויים באים לבית המקדש בחג הסוכות, כדי לקיים את מצוות חג הסוכות בדומה לעם ישראל. ניתן לבאר עליה זו כזכר מיוחד לנס שבמלחמת גוג ומגוג, בלי כל קשר לעבודת המקדש של חג הסוכות, או כרצון לזכות בברכת הגשמים באותה שנה, משום ש: "והיה אשר לא יעלה מאת משפחות הארץ אל ירושלים להשתחות למלך ד' צבאות ולא עליהם יהיה הגשם".

76. זכריה פרק י"ד.

77. רד"ק על זכריה פרק י"ד פסוק טז. ולעומתו על ברש"י שם פסוק טז: "את חג הסכות - כמו שפירשו רז"ל במס' עכ"ם: מצוה קלה יש לי וסוכה שמה כדאיתא בשמעתא ראשונה (דף ג')." ובדברי ה"מצודות" והמלבי"ם שם.

כך או כך, ברור מתוך מקורות אלה, שמערך היחסים בין ישראל לעמים מהווה אחד מהמוקדים של חג הסוכות. אולם ממקורות רבים עולה שמערך יחסים אלה מתאפיין במרכיבים אחרים: הבדלה, תחרות, קריאת תגר של האומות על "סגולת ישראל", והשפעה של ברכה על האומות באמצעות עבודת הקודש של עם ישראל⁷⁸.

לשם ההבהרה יש להדגיש כי ההבדלה בין ישראל לעמים אינה הבדלה גזענית שנובעת מתחושת עליונות נבובה, הזורעת שנאה. זוהי הכרה בהבדלים עמוקים ונצרכים בין הבריות. הבדל שמוליד זיקה של השלמה בין כל חלקי האנושות. המודל של קשרי ישראל והאומות מתואר בכוזרי⁷⁹:

כי ישראל באומות הם בבחינת חלב באברים שהוא כבד חלאים מכולם ורב בריאות מכולם.

מודל אורגני של האנושות מתייחס למין האנושי כגוף אחד ובו אברים שונים. כל אבר נחוץ לקיום הגוף ולשם כך צריך הוא לפעול את פעולתו היחודית. ויתור על

78. על ב'עולת ראייה" לרב קוק זצ"ל ח"ב עמ' שפד ומובא גם באוה"ק: "בחדש תשרי מתגדלת בנו הקדושה הטבעית, יסוד עריגת האמונה ע"פ מקוריותה הנפשית, ומזה מתפרנסים כל העמים כולם פרנסתם הרוחנית, "שבעים פרים כנגד שבעים אומות". וכו'. עד שמיני עצרת שמופיע בו אור הישראלי המיוחד, שאין לזרים שום חלק בו, הכל למעלה מן הטבע. "עשי לי סעודה קטנה שאהנה ממך".

79. כוזרי מאמר שני סי' ל"ו - ל"ח. והוא על פי "זוהר" פרשת פנחס ח"ג דף רכא עמ' ב: "שאלתא אחרא דודאי אנן קרבין למלכא עלאה יתיר מכל שאר עמין ודאי הכי הוא דישראל עבד לון קודשא בריך הוא לבא דכל עלמא, והכי אינון ישראל בין שאר עמין כלבא בין שייפין כמה דשייפין לא יכלי למיקם בעלמא אפילו רגעא חדא בלא לבא, הכי עמין כלאו לא יכלין למיקם בעלמא בלא ישראל. ואוף הכי ירושלם בגו שאר ארעאן כלבא בגו שייפין, ועל דא איהי באמצעיתא דכולי עלמא כלבא גו שייפין. וישראל מתנהגן גו שאר עמין כגוונא דלבא גו שייפין, לבא איהו רכיך וחלש ואיהו קיומא דכל שייפין לא ידע מצערא ועקא ויגונא כלל אלא לבא דביה קיומא דביה סוכלתנו, שאר שייפין לא אתקריב בהו כלל דהא לית בהו קיומא ולא ידעין מדי. כל שאר שייפין לא קריבין למלכא דאיהו חכמתא וסוכלתנו דשריא במוחא אלא לבא, ושאר שייפין רחיקין מניה ולא ידעין מניה כלל. כך ישראל למלכא קדישא קרבין ושאר עמין רחיקין מניה. שאלתא אחרא דישראל לא אכלי נבלות וטרפות וטנופא ולכלוכא דשקצים ורמשים כשאר עמין הכי הוא דהא לבא דאיהו רכיך וחלש ומלכא וקיומא דכל שאר שייפין לא נטיל למזוניה אלא ברירו וצחותא דכל דמא ומזוניה נקי וברירא ואיהו רכיך וחלש מכלא ושאר פסולת אנח לכל שייפין וכל שאר שייפין לא משגחין בהאי אלא כל פסולת וביש דכלא נטלין ואינון בתקיפו כמה דאתחזי לון". ועי' שם ב"סולם" אות קנ"ב-קנ"ג.

יחודיותו לשם מכנה משותף מלאכותי גורע מהגוף כולו את תרומתו היחודית. הרחיב ובאר זאת הרב קוק זצ"ל⁸⁰:

התכלית הלאומית של ישראל מיוחדת היא בתור חטיבה אחת בעולם, שהיא מצוינת בתקוה לעצמה לא בשביל עצמה, כ"א בשביל הטוב הכללי שהוא חן השכל הטוב, המוסר והיושר האמתי, שא"א שיבנה כי אם על ידי תיקון עולם במלכות שדי. וכשם שמושג ידיעת האלהות הטהורה בעולם היא באה ע"י אותה ההכרה השלמה, שגוררת אחריה ועמה כל המעשים הטובים בכלל האנושיות, להאיר את העולם כולו באור האמת והשלום, כן תכלית מציאותה הפרטית של ממשלתם של ישראל ומלוכתם היא לשם התכלית הכללית, והתכלית הפרטית כאילו בטלה היא בעזרת המלוכה הישראלית לגבי התכלית האנושית הכללית של מקור הטוב. וא"כ אין מגמת מלוכת ישראל בתור אבר פרטי מתוך כל האנושיות כולה כ"א בתור ערך הכלל כולו, שצריך שיתכנסו אליו כל הפרטים, להתעלות עמו להשפיע עליו ולהיות מושפעים ממנו. וכו'... אמנם כל העמים יש לכל אחד מהם מטרה ותעודה, המצטרפת בתור מקצע מיוחד הנצרך לתקון העולם, שכל אומה מתיחדת בה, ע"פ תכונותיהן כו'... ומנחלת למין האנושי כולו את קניניה הפרטיים, כפי מה שהיא מערכת אותם ביחש עצמה, לפי תכונותיה וציורי לב בניה, וע"כ היא אמנם מתנת ד', אף שאין זה עומד בערך כללי, וכו'... כל עם יש לו כשרון מיוחד להרחיב חכמתו וכשרונו הרוחני. אמנם רבות הנה הנתיבות הפרטיות במקצועות שונים, שכל העמים צריכים לעבוד יחד בעבודה האנושית, איש איש לפי המקצוע המיוחד לו לפי טבעו. אבל הדבר המיוחד בחכמת ישראל, חכמת התורה, הוא להשכיל איך כל עבודות העמים כולם בשדי החכמה מתכנסות למקום אחד, לדעת ד' ולישר דרכים במעגלי צדק כלליים, שגורמים להביא שלום בעולם לרגלי האמת היותר רחבה ועמוקה שיש בהם.

התוצר המידי של מודל זה הוא גילוי אחריות של כל מרכיב באנושות לתרום את חלקו היחודי למכלול. ההבדל בין האומות נובע מהמימד היחודי של כל אומה. ויתור עליו לטובת מכנה משותף מלאכותי, כדי לטשטש את ההבדלים, תפגע בצביונה של האנושות ובערכיה. לעם ישראל כ"לב באברים"⁸¹ יש תפקיד מרכזי ומשמעותי לאופיו התרבותי של העולם. אולם אין במשמע שאין הוא זקוק לשאר האברים. לשם כך התייחדותו של עם ישראל והתכנסותו בתוך תרבותו היא

80. "עולת ראייה" ח"א עמ' שפ"ו.

81. יש לציין את שיטת הכוזרי שהלב הוא מרכז החיים של האדם, כפי שכותב שם במאמר שני סי' כ"ו עמ' סו: "הגוף כולו מסודר איפה סדר העולה כולו בהנהגת הלב אשר הוא המשכן האמיתי של הנפש. ואם אמנם הנפש שוכנת גם במח אין זאת כי אם שכנית משנה באמצעות הלב".

תרומתו הגדולה ביותר לתרבות האנושית. גישה זו לא רק שאינה אמורה לזרוע שנאה בין האומות אלא ליצור קשרי הערכה ויצירה משותפים.

4. "עננו כבוד" מחיצת הברדה בין ישראל לעמים.

ההסטוריה התרבותית רצופה ניסיונות התכחות ליחודיותו של עם ישראל ולסגולתו. אחד המקורות לכך נמצא בגמ'. שם היא מתארת דו שיח בין אומות העולם לקב"ה. במהלכו טוענים האומות שאין הברדה בין ישראל לעמים, וגם הם היו יכולים לקיים את התורה. הקב"ה מעמיד אותם בנסיון באמצעות מצוות הסוכה. כשלונם בנסיון מבליט את ההברדה המהותית שבין ישראל לאומות. מצוות הסוכה מהווה אבן בוחן ל"סגולה" היחודית של עם ישראל⁸²:

אמרו לפניו: רבש"ע, תנה לנו מראש ונעשנה, אמר להן הקב"ה שוטים שבעולם, מי שטרח בערב שבת יאכל בשבת, מי שלא טרח בערב שבת מהיכן יאכל בשבת? אלא אף על פי כן, מצוה קלה יש לי וסוכה שמה, לכו ועשו אותה. וכו'... .. ואמאי קרי ליה מצוה קלה? משום דלית ביה חסרון כו'. מיד כל אחד [ואחד] נוטל והולך ועושה סוכה בראש גגו, והקדוש ברוך הוא מקדיר עליהם חמה בתקופת תמוז, וכל אחד אחד מבעט בסוכתו ויוצא, שנאמר ותהלים ב': "ננתקה את מוסרותימו ונשליכה ממנו עבותימו". מקדיר, והא אמרת: אין הקדוש ברוך הוא בא בטרוניא עם בריותיו! משום דישראל נמי זימני דמשכא להו תקופת תמוז עד חגא והוי להו צערא.

והאמר רבא: מצטער פטור מן הסוכה! נהי דפטור, בעוטי מי מבעטי. מיד, הקב"ה יושב ומשחק עליהן, שנאמר ותהלים ב': "יושב בשמים ישחק וגו'".

וברש"י שם:

מקדיר – [לשון נוקב כלומר] מנקבת בכח חוס גדול וכו'; ננתקה את מוסרותימו – על ה' ועל משיחו קאמר לעתיד לבא וכו'... .. כלומר ננתקה מצות סוכה שחטילו עלינו; יושב בשמים ישחק – גבי ננתקה את מוסרותימו כתיב.

מדוע דווקא מצוות הסוכה, יותר מכל מצוה אחרת, הופכת להיות אבן הבוחן להברדה בין ישראל לעמים? עוד, הרי כאשר יש שרב כבוד גם ישראל פטור מן הסוכה, כדן "המצטער" שפטור מן הסוכה, ומדוע עזיבת הסוכה ע"י האומות מוכיחה שאין הם ראויים לתורה?

82. גמ' עבודה זרה דף ג' עמ' א.

לשם מענה על שאלות אלה יש לחזור אל נקודת היסוד, אל הכתובים המתארים את נשיאת עם ישראל על ענני הכבוד⁸³.

אתם ראיתם אשר עשיתי למצרים ואשא אתכם על כנפי נשרים ואבא אתכם אלי: ועתה אם שמוע תשמעו בקלי ושמרתם את בריתי והייתם לי סגלה מכל העמים כי לי כל הארץ: ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש וגו'⁸⁴.

למחיצה של ענני הכבוד בין עם ישראל לבין אומות העולם יש יעוד כפול. כשם שהם נועדו למנוע פגיעה פיזית של האומות בעם ישראל, הם נועדו לבודד את עם ישראל בתהליך התגבשותו כדי להיות: "סגולה מכל העמים" ולהיות "ממלכת כהנים וגוי קדוש". לעיל הוזכרו דברי המדרש⁸⁴:

ד"א "על כנפי נשרים" דרך עוף זכו.. אבל נשר שאין מתורא וכו'.. לפיכך עושה עצמו מחיצה בין בניו לבני אדם. כך עשה המקום מלאכי שרת מחיצה בין ישראל למצרים שגו' (שמ' י"ד יט): "ויסע מלאך האלקים וגו'".

הוצאת ישראל ממצרים כללה גם את הבדלת ישראל מן העמים. לשם כך מקיפים ענני הכבוד את ישראל ויוצרים חיץ בין ישראל לאומות. חיץ זה מקיף את ישראל ומייחדם. בכך מתאפשר תהליך של התגבשות עם ישראל בתרבותו היחודית הנובעת מסגולתו. זוהי משמעות נוספת ל"ענני הכבוד", "כבוד"-במשמעות של התייחסות לערך ולחשיבות העצמית של הדבר. העננים מבדילים את ישראל ומכשירים את הקרקע לגילוי הערך והחשיבות של עם ישראל. בדומה לכך באר הרמח"ל את ענינו המרכזי של חג הסוכות⁸⁵:

ענן הסוכה והלולב הוא, כי הנה ענני הכבוד שהקיף הקב"ה את ישראל, מלבד תועלתם בגשמיות, שהיה לסכך עליהם ולהגן בעדם, עוד היתה תולדה גדולה נולדת בהם בדרכי הרוחניות, והוא, כמו שעל ידי העננים ההם היו נמצאים ישראל מובדלים לבדם ונשואים מן הארץ, כן היה נמשך להם מציאות הארה המשכנת אותם לבד נבדלים מכל העמים, ומנושאים ומנוטלים מן העוה"ז עצמו, ועליונים ממש על כל גויי הארץ. ודבר זה נעשה בשעתו לישראל, להגיע אל המעלה העליונה הראויה להם, ונמשכת תולדתו זאת לכל אחד מישראל לדור דורים, שאמנם אור קדושה נמשך מלפניו ית' ומקיף כל צדיק מישראל, ומבדילו מכל שאר בני האדם, ומנשאו למעלה מהם, ומשימו עליון על כלם, ומתחדש דבר זה בישראל בחג הסוכות על ידי הסוכה.

83. שמות פר' י"ט פס' ד - ו.

84. מכילתא דרשב"י פרק י"ט פסוק ד.

85. בספר דרך ד' - חלק ד פרק ח' - במצות הזמנים אות ב'.

ואור השם ב"ה מאיר על ראשם של ישראל ומעטירם, באופן שתהיה אימתם נופלת על כל אויביהם, על ידי נטילת הלולב ומינוי, והוא מ"ש: "וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך". וכבר היו משיגים זה הענין בגילוי מיד, אלו לא היו החטאים מונעים אותו. אמנם על כל פנים מזדמן הדבר לצאת לפועל בזמנו. ועל ידי פרטיות מצות הלולב בנענועיו והקפותיו, משתלם ענין זה, להתחזק שליטת השם ב"ה על ראשם של ישראל, ולהפיל אויביהם לפניהם ולהכניעם תחתם, עד שהם בעצמם יבחרו להיות להם לעבדים, והוא הענין שנאמר: "אפים ארץ ישתחוו לך וכו', והלכו אליך שחוח כל בני מעניך וכו'", כי כלם ישתעבדו להם וישתחוו להם, לקבל על ידם אור מאור השם ב"ה השורה עליהם. והנה תשפל כל גאותם ויכנעו תחת ישראל, וישוּבו על ידם אל עבודתו ית'. ולזה הולך כל ענין הלולב בפרטיו וכמו שזכרנו.

תהליך עיצובו של עם ישראל במדבר דומה להווצרות של העובר ברחם אימו. העובר מתעצב בנייתוק מן התנאים החיצוניים והסכנות האפשריות, וכל צרכיו מסופקים לו ללא כל מאמץ. עם ישראל מוקף ענני כבוד ומעצב את יחודו לקראת תכליתו, הכניסה לארץ, והתמודדות עם האתגרים המזומנים לו. כך באר גם הרב קוק זצ"ל⁸⁶:

נשמת ישראל בכללותה עריכה היא הבדלה מהעולם כולו, במדה זו כדי שישמר הטוב שבה, ואוצר הטוב שבה, ואוצר החפץ של הקודש, המלא מאור חכמה, המלוּבש בחסד עליון, לא ישבת ממלאכתו. הננו הולכים לחסות בעל סוכות בעילא דמהימנותא, בעל המיוחד והמבדיל אותנו מכל עם, בהתגברות האצילית המרוממת אותנו מכל עם, שהאירה בנו בדור המדבר בארץ לא עבר בה איש, ובמקום חורבן העולם, שם העלינו את הישוב כולו, את כל השכלולים העתידיים בכח אור החפץ הפנימי של מורשת אבות שבתוכנו, אך באבותיך חשק ד' לאהבה אותם ויבחר בזרעם אחריכם בכס מכל העמים לחיות לו לעם נחלה כיום הזה.

86. "עולת ראי"ה ח"ב עמ' ש"צ-שצ"א. ועיי"ש שהרב ראה בהבדלה זו דגם להבדלה בין הנשמות הרעות ובין הטובות: "הנשמות הטובות, שכח החיים והטוב אצור בהן, והן מוכנות להרבות טוב בעולם, הן תמיד פועלות, תמיד הן ממשיכות טוב וחסד, רצון טוב איננו פועל ריקס. והן צריכות לפעמים התבדלות ופרישות מהנשמות הרעות, שהרע דבוק בעצמיות רצונו. אע"פ שאין כחן יפה להרע בפועל, כי סוף-סוף מחשבה טובה הקב"ה מצרפה למעשה ולא מחשבה רעה, ומדה טובה מרובה ממדת הפורענות, מ"מ הזרם של הרצון הטוב מתעכב ע"י המחשבות הרעות, שלב הרשעים, חולי הנשמות האמללים, מלא מהם, ומתוך ההתבדלות אור הטוב מתגבר בשפע גדול כזה, עד שיוכלו הנשמות העליונות הטובות הללו לרפא את המדוה של הנשמות הירודות, לתקן אותן ולהעלותן".

גם אם תהליך העיצוב היה אמור להיות קצר התברר למפרע שכדי להשלימו נדרשים ארבעים שנה⁸⁷. מצוות הסוכה היא זכר לענני הכבוד שהבדילו את ישראל מן העמים והבליטו את סגולתו. הבדלה זו קובעת לדורות את מערכת היחסים בין ישראל לעמים, והיא זו שתעצב את יחסי ישראל עם האומות לעתיד לבוא⁸⁸. שבעים פרים כנגד שבעים אומות המתמעטים והולכים ואור ישראל שהולך וגובר. בכניסה לסוכה בכל דור ודור זוכה כל אחד מישראל להביא לידי ביטוי את יחודיותו הסגולית כדוגמת סוכת ענני הכבוד בשעתן כך גם באר ה"שפת אמת"⁸⁹:

בסוכות נבדלון בני ישראל מן האומות. ע"י מצות הסוכה שהיא דירה מיוחדת לכל האזרח בישראל וכו'. ולכן דווקא בחג מקריבין ע' פרים מול ע' אומות, לומר דכל מה שבני ישראל נבדלון לעצמם מזכין גם כן לכל העולם. וכמו כן בבית המקדש שהיו נבדלון בני ישראל האירו גם לכל העולם.

הבדלת ישראל מן האומות על פי הדגם של ה"לב באברים" הוא כדי להיות "מזכין גם כן לכל העולם". במקור נוסף בחז"ל אנו מוצאים הדים לדיון שבין האומות לקב"ה, וקריאת תגר על הסגולה היחודית של עם ישראל. גם שם מוכרע ויכוח זה בחג הסוכות, באמצעות מצוות ארבעת המינים. נטילת ארבעת המינים היא עדות ואות לסגולה היחודית של עם ישראל המובדל מן האומות⁹⁰:

ד"א "ולקחתם לכם" הה"ד (ותהלים ט"ז) "תודיעני אורח חיים שובע שמחות" וכו'... ד"א "שובע שמחות" אל תהי קורא כן אלא שבע שמחות אלו שבע מצות שבחג ואלו חזן ד' מינין שבלולב וסוכה חגיגה ושמחה אם שמחה למה חגיגה ואם חגיגה למה

87. תהליכים של יצירה קשורים למספר ארבעים כגון יצירת הוולד: עי' בגמ' בכורות דף כ"א עמוד ב: "אמר רב חסדא: הרי אמרו יצירת הוולד באשה - ארבעים יום". המבול, הוצרות הבינה של האדם - לאחר ארבעים שנה וכו'.

88. במקורות רבים בחז"ל מובא שגם לעת"ל יקיפו ענני כבוד את עם ישראל.

89. "שפת אמת" סוכות עמ' 237.

90. ויקרא רבה פר' ל' פס' ב. ובדומה לכך בזוהר - רעיא מהימנא ח"ג דף ק' עמ' א: "כשמעו עשו את דברי ויצחק) אביו ויצעק צעקה וגו' וכו'. וישטום עשו את יעקב למיזל אבתריה ולקטרגא ליה תדיר, ויעקב אזיל באינון יומין דבין ר"ה ליום הכפורים עריק לאשתזבא מניה, תב בתויבתא שוי גרמיה בתעניתא עד דאתי ר"ה וי"ה כדין ידעי ישראל דעשו בא ועמו ארבע מאות איש כלהו מקטרגי זמינין לקטרגא לון ויירא יעקב מאד ויצר לו ואסגי בצלותין ובעותין (בראשית ל"ב) ויאמר יעקב אלהי אבי אברהם ואלהי אבי וגו', וכו'... יעבר נא אדוני לפני עבדו, כדין וישב ביום ההוא עשו לדרכו אימתי בשעת נעילה דהא אתפרש מעמא קדישא וקודשא בריך הוא שביק לחוביהון וכפר עלייהו, כיון דההוא מקטרגא אזל בההוא דורונא ואתפרש מנייהו בעי קודשא בריך הוא למחדי בבנוי מה כתיב ויעקב נסע סכתה ויבן לו בית וגו', על כן קרא שם המקום

שמחה? א"ר אבין משל לשנים שנכנסו אצל הדיין ולית אגן ידעין מאן הוא נוצח אלא מאן דנסב באיין בידיה אגן ידעין דהוא נצחוייא. נמי שלקח כף תמר בידו אגן יודעים שהוא המנצח) כך ישראל ואומות העולם באין ומקטרגים לפני הקב"ה בר"ה ולית אגן ידעין מאן נצח אלא במה שישראל יוצאין מלפני הקב"ה ולולביהן ואתרוגיהן בידן אגן יודעין דישראל איגון נצחוייא לפיכך משה מזהיר לישראל ואומר להם "ולקחתם לכם ביום הראשון".

ראש השנה שהוא יום "הרת עולם" לעולם כולו, ובו אומות העולם מקטרגים על עם ישראל. לטענתם אין שוני בין ישראל לאומות ואין לישראל עדיפות על האומות. ויכוח זה מוכרע בחג הסוכות ע"י הבלטת הסגולה בדרכים שונות. אות נוסף לכך הוא נטילת הלולב וארבעת המינים המציינים את צדקת עם ישראל בויוכחו עם העמים. זה אולי המקור לקביעתו של ה"שפת אמת"⁹¹:

.. וזהו העדות התברר בחג הסוכות, זה ההבדל בין ישראל לאומות והוא "זמן שמחתנו".

קריאת התגר של האומות, על העדפתם של ישראל, נובעת מכך שבמעטה החיצון יש גם להם אמונה וקשר לקודש. הרב קוק זצ"ל ביאר כיצד מתבאר ההבדל השרשי בין ישראל לאומות העולם לאור מצוות הסוכה. היא זכר ל"ענני הכבוד" ה"צילא דמהימנותא" - צל האמונה⁹². באמצעות המצווה נחשפים הבדלים עמוקים ביותר שבשורש תפיסת העולם והאמונה. זאת הסיבה מדוע משתוקקים העמים לחג הסוכות מחד ובוועטים במצוות הסוכה בשעת צער מאידך⁹³.

ומתוך שיסוד חג הסוכות הוא פתח את הסגולה הטבעית הזאת של קדושת האמונה, כלומר חומר הרוחני של האמונה או צד הגבורה שבו, כמו שפסח הוא עילוי כדי לפתח את הצורה הטבעית של האמונה מצד החסד שלה, ירדפו כל העמים לחוג את חג

סכות, כיון דיתבו בסכות הא אשתזיבו מן מקטרגא וקודשא בריך הוא חדי בבנוי, זכאה חולקהון בהאי עלמא ובעלמא דאתי".

91. "שפת אמת" על פסח עמ' 104.

92. עי' "זוהר" ח"ג, ויקרא אמור דף קג עמוד א': "ת"ה על כל חסד דעבד קודשא בריך הוא בישראל קשיר עמהון ז' ענני יקירן וקשיר להו בכנסת ישראל דהא עננא דילה אתקשר בשיתא אחרנין ובכלהו שבעה אזלו ישראל במדברא, מ"ט בגין דכלהו קשרא דמהימנותא נינהו ועל דא בסכות תשבו שבעת ימים, מאי קא מיירי בגין דכתיב (שיר השירים ב') 'בצלו חמדתי וישבתי ופריו מתוק לחכי' ובעי ב"נ לאחזאה גרמיה דיתיב תחות צלא דמהימנותא". וכן ב"זוהר" ח"ב שמות תצוה דף קפו עמוד ב': "ומאן איהי דא (ועמוס ט') סכת דוד הנופלת, סכת שלום, ובעי עמא קדישא למיתב תחות צלהא ברזא דמהימנותא".

93. "אורות האמונה" עמ' 84-83.

הסוכות, ולהתבסס בביסוס הטבעי של האמונה האלהית וארחות החיים הנובעים ממנה מתוך דחיפה טבעית עצומה מאד. אמנם היסוד הישראלי המקודש, אע"פ שתארתו הנפשית הפנימית היא משכתו לקדושת האמונה הרי תאווה זו עצמה נזדככה מאד מאד, והעזרה השכלית של החובה והמצוה האלהית העליונה שבה התגברה על ההמשכה הטבעית והימתיקתה. אשר על כן מיוסד בישראל כח הקודש של מסירות נפש, ועמידה בנסיון בשביל קדושת האמונה, וסבילת כל עזר מפני חובת המצות האלהיות. ואם הטבע מתישר כ"כ עד שכל מה שהוא נגד הטבע והיצע הנפשי והגופני הרי הוא ג"כ נגד המצוה הא-להית, גם בישור זה מונח תוכן רוחני טהור ואידיאלי מאד.

מה שא"כ אומות העולם אמנם נמשכים לתכונת האמונה בקדושתה אלא מפני שע"פ מעמד העולם והתבגרות השכל וההרגשה הרוחנית נתפלה כח התאווה אל הערך הקדוש בעליונותו אבל כאשר יפגשו בשבילי החיים שע"פ היסוד האמוני דברים מצערים, אע"פ שלפי ישרת העולם יהיה הצער כבר טעם הגון לגלות, שאין המצוה נחזקה שם שזהו יסוד מצטער פטור מן הסוכה, מפני שסוכה מפתחת את העולם, את הזמן ואת הנפש ליסוד הטבע שבאמונה ברוחב קדושתה ובעילוי העולם והחיים אין מקום לצער במצוה, כי כל מה שהוא שוה עם הטבע הכללי הוא תמיד מיושר בנחת ועונג, אבל היצור הישראלי הוא נותן שפגיעת הצער מצד עצמו לא תגרום ריחוק נפשי מיסוד האמונה, כי גם בעת אשר העולם כולו מסובך הוא, וא"א לעמוד על בסיס החיים שבקדושת האמונה כ"א בצער ומכאובים הרי הם תמיד מוכנים על זה ואע"פ שמצר למימר לי מ"מ דודי לי. אבל אומות העולם אינם רודפים את התוך הרוחני הגרעין האידיאלי שבאמונה אלא את תאותה ומילוי התשוקה המתעוררת אז בחזקה, ובפגישה של צער קדירת חמה הם מבעטים, וזה מצריך זיכוך חדש לעולם "הגו סגיגים מכסף ויצא לצרף כלי": (משלי פרק כ"ה ד)

שורש האמונה בעם ישראל אינו נגוע בשום סיגים של תאווה, ולכן נקודת המבחן הוא בשעה של צער ומסירות.

5. חשיפת ה"סגולה" בחג הסוכות ובמצוותיו.

במקביל להבדל בין ישראל לעמים, הסוכה מביאה לידי ביטוי גם את הסגולה העצמית של עם ישראל מצד עצמו. אחד מביטויה הוא מצוות השינה בסוכה, זוהי מצוה מיוחדת משום שבשאר המצוות אין אדם מקיימם אם עשאן כשהוא ישן וכשאין דעתו קובעת את מעשיו, ואילו בסוכה השינה חמורה מן האכילה,

למרות שאכילת עראי מותרת חוץ לסוכה⁹⁴ שינת ארעי אסורה⁹⁵. מצוות השינה בסוכה מהווה הבלטה לכח הסגולה הגנוז בפנימיות של כל אחד מישראל בשינה מאבד האדם את כח הבחירה והמעשה היזום, השינה מהווה כעין הקפאה של כוחות היצירה וההתקדמות והישן מצוי כמות שהוא על מהותו וסגולותיו.

פן נוסף של סגולת ישראל מתגלה בחג הסוכות באמצעות הערבה ויום הושענא רבה. במהלך החג אנו מייחדים את יום "הושענא רבה" כיום מיוחד לחיבוט הערבה. הערבה נתייחדה משאר המינים בכך שאין בה לא טעם ולא ריח. כפי שמבאר המדרש⁹⁶:

ד"א "פרי עץ הדר" – אלו ישראל. מה אתרוג זה יש בו טעם ויש בו ריח כך ישראל יש בהם בני אדם שיש בהם תורה ויש בהם מעשים טובים. "כפות תמרים" – אלו ישראל. מה התמרה הזו יש בו טעם ואין בו ריח כך הם ישראל יש בהם שיש בהם תורה ואין בהם מעשים טובים. "וענף עץ עבות" – אלו ישראל. מה הדס יש בו ריח ואין בו טעם כך ישראל יש בהם שיש בהם מעשים טובים ואין בהם תורה. "וערבי נחל" – אלו ישראל. מה ערבה זו אין בה טעם ואין בה ריח כך הם ישראל יש בהם בני אדם שאין בהם לא תורה ולא מעשים טובים, ומה הקב"ה עושה להם לאבדן אי אפשר אלא אמר הקב"ה יוקשרו כולם אגודה אחת והן מכפרין אלו על אלו. ואם עשיתם כך אותה שעה אני מתעלה הה"ד (ועמוס ט'): "הבונה בשמים מעלותיו ואימתי הוא מתעלה כשהן עשוין אגודה אחת שנאמר (ועמוס ט'): "ואגודתו על ארץ יסדה" לפיכך משה מזהיר לישראל "ולקחתם לכם ביום הראשון".

הערבה היא כנגד "בני אדם שאין בהם לא תורה ולא מעשים טובים", ובכל זאת הם חלק מהשלמות של ארבעת המינים וכלל ישראל. עובדה זו מעלה את השאלה מדוע דוקא כנגד אלו נקבע יום מיוחד, ולא כנגד צדיקי ישראל? שאלה זו התבארה בהקשרים שונים בדברי ה"שפת אמת"⁹⁷:

מצוות ערבה בהושענא רבה שבחרו חכמינו ז"ל בערבה יותר מכל המינים. אף כי הוא נגד אותם שאין בהם טעם וריח. כי באמת מזה ניכר יותר דביקות בני ישראל להשם ית'. כי מאין בא חביבות בני אדם הללו. רק שבני ישראל נקראו בני למקום.

94. עפ"י המשנה, סוכה דף כ"ה עמ' א: "אוכלין ושותין עראי חוץ לסוכה".

95. בריתא במסכת סוכה דף כ"ו עמ' א: "תנו רבנן: אוכלין אכילת עראי חוץ לסוכה, ואין ישינים שינת עראי חוץ לסוכה". ושם מבואר שהוא "גזירה שמא ירדם". וכן נפסק ב"שולחן ערוך" אורח חיים סי' תרל"ט סעיף ב.

96. ויקרא רבה פר' ל' פס' יב.

97. שפת אמת סוכות עמ' 182. וע"ע שם בעמ' 230 ד"ה: "איתא".

ויש בכל איש ישראל דביקות בד' אלקים, כמו שכתוב: "ואתם הדבקים בד' אלקיכם חיים כולכם וכו'". כתיב: "ישקני מנשיקות וכו' טובים דודיך מיון". פירוש נשיקה כמו השקה במים שעל ידי שמתדבק לשורשו נעשה טהור. כן התורה שנקראת מים ניתן לבני ישראל וכו'... ועל זה נאמר "טובים דודיך מיון" כי נִסְכִּים בכל השנה מיון, והוא מצוות ומעשים טובים שבני ישראל מסגלין לקב"ה שיש לו נחת רוח מבני ישראל ולא מאומות. ובסוכות מים. הענין שגם בלי המעשים, רק מעצם הבריאה יש גם כן דביקות עצום לבני ישראל יותר מכל האומות. וזה נתברר בסוכות. ולכן צריך הגנה כמו שנתבאר לעיל. ובני ישראל שמחין יותר בנקודה הזו שנטבע בהם מצד הבריאה ממה שזוכין ע"י מעשיהם. כי מה יכול לפעול מעשה בשר ודם. וזה שכתוב "טובים דודיך", שבא מחקב"ה מצד חלק ד' עמו, ממה שזוכין ע"י מעשינו כנ"ל.

בחג הסוכות יש ביטוי ייחודי ל"סגולת - ישראל" זו שאינה תלויה בבחירה ובמעשים אלא בטבע ייחודי שטבע ד' בעמו. יחוד זה מובלט דווקא באלה שאין להם מעשים טובים, החיבה לבעלי תורה או לבעלי המעשים עלולה להתפרש כחיבה התלויה בדבר - במעשיהם הבחיריים ולא מסגולתם. החיבה לערבה מציינת שהחיבה היא מצד עצמות הסגולה של ישראל ואינה מותנית בצידקות או במעשים טובים. מכאן שדווקא אנשי ה"ערבה" שאין בהם תורה ומעשים טובים, רק סגולה, מבליטים את היחוד של עם ישראל גם אלה שכנגד האתרוג הלולב וההדס⁹⁸. סוגיה זו של "הסגולה" אל מול ה"בחירה" התבארה בארוכה בכתבי מרן הרב קוק זצ"ל המקור המפורסם ביניהם הוא מכתבו של הרב לרידב"ז⁹⁹:

ידע הדר"ג, ששני דברים עקריים ישנם שהם יחד בונים קדושת-ישראל וההתקשרות האלהית עמהם. הא' הוא סגולה, כלומר טבע הקדושה שבנשמת ישראל מירושת אבות, כאמור: "לא בעדקתך וגו'", "רק באבותיך חשק ד' לאהבה אותם ויבחר בזרעם אחריהם"¹⁰⁰, "והייתם לי סגולה מכל העמים"; והסגולה הוא כח קדוש פנימי מונח בטבע-הנפש ברצון ד', כמו טבע כל דבר מהמציאות, שאי-אפשר לו להשתנות כלל, "כי הוא אמר ויהי", "ויעמידם לעד לעולם"¹⁰¹. והב' הוא ענין-בחירה, זה תלוי במעשה הטוב ובתלמוד - תורה. החלק של הסגולה הוא הרבה, באין ערוך כלל, יותר גדול וקדוש מהחלק התלוי בבחירה אלא שברית כרותה היא, שהסגולה הפנימית לא

98. עי' גם ב"נצח ישראל" למהר"ל פר' י"א.

99. "אגרות הראי"ה" ח"ב אגרת תקנ"ה עמ' קפ"ו.

100. דברים ט' ה - י' טו.

101. עי' "נצח ישראל" למהר"ל פר' י' - י"א.

תתגלה בזמן הזה כ"א לפי אותה המדה שהבחירה מסייעה את גילוייה. ע"כ הכל תלוי לפי רוב המעשה וקדושה האמונה ותלמוד-תורה.

הסגולה מוגדרת כאופי עצמי ייחודי של כל אחד מישראל, לעומת הבחירה שמאפשרת לאדם שלא להוציאה מן הכח אל הפועל. התבוננות שטחית מטשטשת את הכרת הסגולה, מי שמתבונן רק ברובד החיצוני עשוי לשגות ולחשוב שללא בחירה אין הבדל בין ישראל לשאינו. וממשיך שם הרב:

והשי"ת, הנהיג בחסדו בכל דור, מסדר הוא את סדרי הנשמות הצריכות להופיע בעולם: לפעמים כח-הבחירה מתגבר וכח-הסגולה עומד במצב ההעלם ואינו ניכר, ולפעמים כח-הסגולה מתגבר וכח הבחירה עומד במצב הנעלם. וכל עיקרה של ברית – אבות, שאיננו פוסק אפילו כשתמה כבר זכות – אבות¹⁰², הוא בא מצד כח-הסגולה, ובעקבא-דמשיחא מתגבר ביותר כח – הסגולה, שהוא תוכן "זוכר חסדי אבות ומביא גואל לבני בניהם למען שמו באהבה", כלומר לא מצד הבחירה שהיא באה מצד המעשים הטובים שבבנים ומצד התשובה, אלא למען שמו, המתגלה ע"י זכירת חסדי אבות¹⁰³. אמנם לפעמים מתגבר חושך כזה שמפסיק את הופעת הסגולה ג"כ. אבל זה אי-אפשר כ"א במי שבא למדה זו להיות ח"ו שונא את ישראל, ודורש רעה להם בפועל ובעפיות-הלב, כמו המינים שמפרש הרמב"ם בה' תפלה: שהיו מצירים לישראל, וגם זה היה קשה לחכמים מאד לתקן. ע"כ הכריז רבן גמליאל: "כלום יש אדם שיוודע לתקן ברכת המינים", והוצרך לתקנה דוקא שמואל הקטן, שהיה נקי מכל מדה של שנאה כמו שהיה מרגלא בפומיה: "בנפול אויבך אל תשמח"¹⁰⁴. כדי שיכוין ביסוד הברכה דוקא על אותם שכבר אבדו את הסגולה כולה.

רק במקרים קיצוניים, מאבד האדם מישראל את סגולתו. ההתנתקות מכלל ישראל גוררת בעטייה את אבדן הסגולה, אולם מי שמוסר את עצמו ומסתכן עבור כלל ישראל הרי שבכך הוא מחזק את סגולתו. תג הסוכות ומצות הערבה מחנכים אותנו להתבונן בעיניים אחרות על הופעת הסגולה. יש דור שהוא בבחינת "הושענא רבה" שבו יש משקל יתר להופעת הסגולה, הבנין של כלל

102. עיל' גמ' שבת דף נ"ה ע"א. ותוס' שם ד"ה: "ושמואל". ועיל' ב"קהלת רבה" פר' י"ב פס' ז.

103. עיל' גבורות ד' למחר"ל פר' כ"א. וב"נתיבות עולם" נתיב גמילות חסדים, פר' ג'.

104. עפ"י גמ' ברכות דף כ"ח עמ' ב.

ישראל מופיע בעיקר דרך "אנשי הערבה". רק מתוך מבט שכזה ניתן להתייחס לדור כפי שהוא (שם):

ובדורנו נתרבו נשמות רבות שאע"פ שהן שפלות מאד בענין – הבחירה, וע"כ הם נגועים במעשים רעים רבים ובדעות רעות מאד ד' ישמרנו, מ"מ אור – הסגולה מאיר בהם, וע"כ הם מחבבים מאד את כללות ישראל וחושקים בא"י, ובכמה דברים טובים ויקרים מהמדות שהם באים מסגולת ישראל בטבע – נפשם הם מצוינים בהם.

בסוגיה זו צריכים צדיקי הדור וחכמיו לאמץ את הדגם של "הושענא רבה", ולקרב את "אנשי הערבה", לאגד של כלל המינים. ובכך להדבק במידותיו של הקב"ה¹⁰⁵:

מה ערבה זו אין בה טעם ואין בה ריח כך הם ישראל יש בהם בני אדם שאין בהם לא תורה ולא מעשים טובים, ומה הקב"ה עושה להם לאבדן אי אפשר אלא אמר הקב"ה יוקשרו כולם אגודה אחת והן מכפרין אלו על אלו. ואם עשיתם כך אותה שעה אני מתעלה וכו'.

עם כל הקושי שיוצרים מעשיהם של "אנשי הערבה" אי אפשר להתעלם מכך שמקומם באגד של כלל ישראל חיוני ונצרך, והם תורמים תרומה יחודית וחיונית. אגד של עם ישראל שהערבה מצויה בו יש בו משום כבוד ד'. אמנם יש אנשים שאינם מותאמים לקרובם, אולם מי שמתאים חובה קדושה מוטלת על שכמו, להבליט את הסגולה ולקרב. עקרון זה היה קו מנחה בהנהגתו של הרב זצ"ל. לשם גיבוש הסתכלות שכזו צריך האדם להתבונן בסוגיה מתוך ההסתכלות הפנימית (שם):

ונשמות כאלו, אם יזדקק לקרב אותם מי שאין בו דעה עמוקה של טביעת-עין לדעת לחלק בין הצד הסגולי הפנימי הקדוש, שבהם, ובין הצד הבחירי המקולקל שבהם, שהוא מקיף את נפשם כחוחים וקוצים הסובבים שושנה, הוא יוכל להתקלקל הרבה ח"ו, וללמוד ממעשיהם, ולהדבק בעד הרע שבהם והוא מחוייב להתרחק מהם. והשי"ת נותן בלבבו רצון זה ומחשבה זו של שנאה ושל התרחקות, כדי שלא יבולע לו. אבל מי שהוא תמיד שקוע ברעיונו בהסתכלות פנימית, באור תורה וקדושה ויראה עילאה, מצד רוממות רבון כל העולמים חיי החיים ב"ה, ולא ח"ו ביראה תתאה לבדה מצד עונשי עה"ז או עונשי עה"ב, – שהיא יראה חיצונית. שאסור לת"ח העוסקים ברזי – תורה בהבנה פנימית להרבות בה, רק לקחת ממנה מעט, כדי ליסר

105. ויקרא רבה פר' ל' פס' יב.

את הגוף ונטיותיו הגסות, במדות רעות ותכונות מגונות ח"ו, אבל העיקר צריך להיות הלב מלא אהבה קדושה, ויראה עליונה, מסוד קדושים, כיראת מלאכי-מעלה גבורי-כח עושי דברו. ת"ח כאלה הנם מכירים בטבעם את טבע הסגולה הפנימית, ויודעים להפריד ממנה בדבקות-מחשבתם את הקליפה הבחירית. והם חייבים ומוזהרים ע"ז לקרב פושעים כאלה שסגולה פנימית יש להם, כדי לעורר יותר ויותר את כח הטוב הצפון בהם, עד שיתגבר לגמרי על הרע הבחירי ויכניע אותו. ופעולת חכמים לוקחי נפשות כאלה אינה חוזרת ריקם בשום פעם; לפעמים פעולותיהם נראות בגלוי, ע"י מה שהמקורבים מהם מטיבים את מעשיהם, ומישרים את דעותיהם יותר בפועל ולפעמים נכנס רק גרעין פנימי בהם, וכבר בטוחים הם שלא יפטרו מן העולם בלא תשובה. וכו'...

הסגולה שאינה משתנה היא אשר משקפת את היחוד הפנימי של עם ישראל. סגולה זו נחשפת בצורה מיוחדת באנשי ה"ערבה". תכונה זו נחשפת בחג הסוכות בישיבה בצל הסוכה, זכר לענני הכבוד. כאן בא לידי ביטוי פן נוסף של ענני הכבוד - הכבוד לד' שנובע מההתאגדות המיוחדת של כל ארבעת המינים.

5. חג הסוכות כנגד יעקב אבינו.

בחינה נוספת של חג הסוכות קשורה ליעקב אבינו, וגם לה שייכות ליחסי עם ישראל והאומות. רבי יעקב בן הרא"ש "בעל הטורים", מביא מסורה של חז"ל לפיה כל רגל מקביל לאחד מן האבות¹⁰⁶:

ושמעתי מאחי הר"י טעם לדבר לפי שהמועדים נתקנו כנגד אבות פסח כנגד אברהם דכתיב (בראשית י"ח) "לושי ועשי עוגות" ופסח היה. שבועות כנגד יצחק, שתקיעת שופר של מתן תורה היה בשופר מאילו של יצחק. סוכות כנגד יעקב דכתיב (בראשית לד) "ולמקנהו עשה סוכות"¹⁰⁷, וי"ב ראשי חדשי השנה שגם הם נקראים מועדים כנגד י"ב שבטים וכשחטאו בעגל ניטלו מהם וניתנו לנשותיהם לזכר שלא היו באותו חטא.

106. טור אורח חיים סימן תי"א. מסורה זו מתאימה לדברי הזוהר ב"רעיא מהימנא" ספר במדבר פרשת פנחס דף רנ"ז ע"א: "פקודא תריסר איהי אתקריאת חג המצות וחג השבועות וחג הסוכות מסטרא דג' אבתן ור"ה מסטרא דילה דינא דמלכותא דינא. ואית דיימא פסח דרועא ימינא שבועות מתן תורה דאתייהבת במדברא דאיהו ממנא עליה שור מסטרא דגבורה סכות ויעקב נסע סכתה".

107. וכן במכילתא דרבי ישמעאל פרשת בא - פר' י"ד קושר פסוק זה שנאמר ביעקב לחג הסוכות: "סוכותה. סוכות ממש היו דכתיב ויעקב נסע סוכתה (בראשית ל"ג יז) דברי רבי אליעזר וכו'". ועיין ב"בעל הטורים" שמות פר' י"ב פס' לז, שתולה את זכות יציאת מצרים ביעקב: "סכתה - ב' "

לעיל התבארה הבחינה של אברהם ומידת החסד במצוות הסוכה כזכר לענני הכבוד. אולם מהי הבחינה של יעקב בחג הסוכות? יסוד זה מתבאר לאור משנתו של המהר"ם¹⁰⁸:

"דא"ר חייא בר אבא א"ר סימאי שלשה היו באותה עצה אלו הן בלעם, איוב ויתרו" ג' היו באותה עצה וכו'. פי' הגדולים יותר באומות והם על כלם הם שלשה, ודבר זה ידוע לנבונים השנים מהם יש להם חבור לישראל שאינם מתנגדים לגמרי והאחד מתנגד להם לגמרי. וזה כי אברהם ויעקב היו לאומות חבור אליהם, שהרי מן אברהם יצאו כמה אומות ומיעקב יצא אדום, ומן יעקב הוא השלישי היה זרעו נבדל לגמרי מן האומות, ולכך כנגד זה היה יתרו שהיה גר כמו שהיה אברהם, וכן יעקב היה בעל יסורין כמו שאמרו במדרש (ב"ר פס"ה) יעקב חדש יסירים וכנגד זה [איוב] שהיה בעל יסורין [וכנגד זה היה איוב ולא היה ג"כ מתנגד לישראל כמו שלא [היה] יעקב ג"כ מתנגד לאומות אבל יעקב שהיה מתנגד לאומות וכדכתיב (בראשית כ"ה) "ויתרוצצו הבנים בקרבה" ולכך יצא מהם בלעם שהיה מתנגד לגמרי לישראל והבן זה מאור.

חסרים. מרעמסס סכתה. ויעקב נסע סכתה (בראשית ל"ג, יז). לומר שבזכות יעקב יצאו ממצרים".

108. "חדושי אגדות" למהר"ל על מסכת סנהדרין דף ק"ו ע"א, ח"ג עמוד רמ"ט. יסוד זה של משמעות השלישוניות ברוחניות, לגבי יעקב ועם ישראל נידון במהר"ל במקורות רבים. לכך יש לצרף את השלישוניות כפי שמובאת בחז"ל על עם ישראל. עי' במדרש תנחומא פר' יתרו סימן י'. "בחדש השלישי, זש"ה הלא כתבתי לך שלישים במועצות ודעת (שם משלי כ"ב) אמר ר' יהושע ברבי נחמיה זו תורה שאותיותיה משולשים אל"ף בי"ת גימ"ל, והכל היה משולש תורה משולשת תורה נביאים וכתובים, משנה משולשת תלמוד הלכות ואגדות, הסרסור משולש מרים אהרן ומשה, תפלה משולשת ערב ובקר וצהרים, קדושה משולשת קדוש קדוש קדוש, ישראל משולשין כהנים לויים וישראלים, משה אותיותיו משולשין, משבט לוי שאותיותיו משולשים, מזרע משולש אברהם יצחק ויעקב, בחדש משולש ניסן אייר וסיון, על הר סין שאותיותיו משולשין שנאמר ויחנו במדבר סין, לשלשת ימים נתקדשו שנאמר והיו נכונים לשלשת ימים, אמר רבי יהושע בר נחמיה לעולם השלישי חביב, אדם הוליד שלשה בנים קין הבל שת, שת חביב וכו'... לנח שלש בנים שנאמר ויולד נח את שם את חם ואת יפת אף על פי שיפת הגדול לא זכה לגדולה אלא שם, שלשה בנים לעמרם מרים אהרן ומשה, וכתוב לולי משה בחירו (תהלים ק"ו), שבשטים ראובן שמעון לוי חביב וכו'... במלכים שאול דוד שלמה שלמה חביב וכו'... בחדשים השלישי חביב שנאמר בחדש השלישי, וכו' ". כך הוא במדרש תנחומא מהד' ורשא ועי' בגירסה במהד' בובר פר' יתרו סימן ח'. בגמ' שבת דף פח ע"א ובפסיקתא דרב כהנא פרשה י"ב. ובאוצר המדרשים (אייזנשטיין) עמוד ת"נ.

מבין האבות, יעקב הוא מקור ההבדלה וההתמודדות בין ישראל לעמים. ההתמודדות בין עם ישראל לבין האומות מקורה בהתמודדות שבין יעקב לעשיו. התמודדות זאת מאז הורתם בבטן אימם מתוארת בכתוב¹⁰⁹:

"ויתרוצצו הבנים בקרבה ותאמר אם כן למה זה אנכי ותלך לדרש את ד'."

על דברי הכתוב דרשו חז"ל במדרש¹¹⁰:

"ויתרוצצו הבנים בקרבה", ר' יוחנן ור"ל, ר"י אמר זה רץ להרוג את זה וזה רץ להרוג את זה, ר"ל אמר זה מתיר ציוויו של זה וזה מתיר ציוויו של זה, רבי ברכיה בשם רבי לוי: שלא תאמר משיצא ממעי אמו נדווג לו, אלא עד שהוא במעי אמו זירתיה מתוחה לקבליה, זה"ד (תהלים נ"ח) "זורו רשעים מרחם".

מאז חוזרת ועולה התמודדות זו בצורות שונות. שני הבנים גדלים בבית יצחק אבינו כשני טיפוסים שונים אולם - לאף אחד מהם לא ניתן מעמד מועדף. מצב זה משתנה בעקבות הזכיה של יעקב בברכות, וההתמודדות בין האחים מחריפה. שכן אביו מברכו¹¹¹:

"הזה גביר לאחיך ושתחזו לך בני אמך".

התקוממותו של עשיו כנגד הברכות שניתנו ליעקב נענית¹¹²:

"ויען יצחק ויאמר לעשו הן גביר שמתיו לך ואת כל אחיו נתתי לו לעבדים ודגן ותירש סמכתיו ולכה אפוא מה אעשה בני".

ומכאן ואילך קריאת התגר של עשיו על היתרון שניתן ליעקב. לטענתו, זכויות היתר להן זכה אינן מבוססות על יתרון מהותי. וכך עתידים לטעון צאצאיו, כנגד בחירת ישראל, לאורך כל ההיסטוריה.

109. בראשית כ"ה כב.

110. בראשית רבה פרשה ט"ג ו. ועל ברש"י בראשית (שם): "ויתרוצצו - על כרחך המקרא הזה אומר דורשני, שסתם מה היא רציצה זו וכתב אם כן למה זה אנכי. רבותינו דרשוהו לשון ריצה, כשהיתה עוברת על פתחי תורה של שם ועבר יעקב רץ ומפרכס לצאת, וכו'. דבר אחר מתרוצצים זה עם זה ומריבים בנחלת שני עולמות". וברש"י על ישעיהו (מ"ד כד) מבאר על בחירתו של יעקב מקדם: "ויוצרך מבטן - מאז ויתרוצצו הבנים בקרבה (בראשית כ"ה) הייתי לך לעזרה ובחרתיך".

111. בראשית פר' כ"ז פס' כט.

112. שם פס' לז.

ההתמודדות של יעקב עם עשיו מגיעה לשיאה במפגש הגורלי על גדות נחל יבוק. יעקב מתכוון לעימות מכריע ואף לגרוע מכל¹¹³:

"ויאמר אם יבוא עשו אל המחנה האחת והכהו והיה המחנה הנשאר לפליטה".

אולם למעשה העימות המכריע לא מתרחש. המתח נותר וכל אחד פונה לדרכו ולבגין ביתו. כמתואר בכתובים¹¹⁴:

"וישב ביום ההוא עשו לדרכו שעירה: ויעקב נסע סכתו ויבן לו בית ולמקנהו עשה סכת על כן קרא שם המקום סכות".

במפגש זה אין פיתרון, בעימות יש "הקפאת מצב", כל אחד נשאר בשלו ופונה לדרכו¹¹⁵, בעתיד ידע עימות זה מעלות ומורדות. יעקב פונה לסוכות, זוהי תחנתו הבאה, במסע הדורות, שם יבנה סוכות ויערך לעתיד. מפשט הכתוב משתמע, ששם המקום סוכות נקרא על שם הסוכות שבנה לצאן, משום שלבני ביתו בנה בתים. אולם חז"ל בארו שגם ביתו הוא בבחינת סוכה בה הוא מתכנס ומגבש את צביונו לעתיד, ובעיצוב צביונו היחודי יתגלה יחודו ויסתתמו טענותיהם של בני עשיו. "הטור", במקור שהוזכר לעיל אף למד מפסוקים אלה על השייכות של חג הסוכות לבחינתו הרוחנית של יעקב: "סוכות כנגד יעקב דכתיב (בראשית ל"ד) ולמקנהו עשה סוכות". בחג הסוכות שבו מודגש ההבדל בין ישראל לעמים ע"י מחיצת ענני הכבוד, מובלטת בחינתו של יעקב אבינו. במעבר של בני יעקב ממשפחה לעם, חוזרים הבנים לדרכי אבות, עם ישראל מתכנס בתוך סוכתו, סוכת ענני הכבוד, ומגבש את צביונו היחודי כעם. העימות עם בניו של עשיו

113. בראשית פרק ל"ב ט. ורמב"ן שם: "על דרך הפשט אמר זה באולי, כי אמר אולי ינצל המחנה האחד, כי בהכותו האחד יברחו האחרים, או תשוב חמתו, או תבא להם הצלה מאת השם. וכן אמרו בבראשית רבה (ע"ו ג): "למדנתך תורה דרך ארץ לא יניח אדם כל ממונו בזוית אחת". ורש"י כתב, והיה המחנה הנשאר לפליטה, על כרחו כי אלחם עמו, התקין עצמו לשלשה דברים, לתפלה ולדורון ולמלחמה".

114. בראשית פר' ל"ג פס' טז - יז.

115. זוהר ח"א פרשת וישלח דף קע"ב עמ' ב: "ת"ח ויעקב נסע סכתו אתנטיל לקבלא חולקיה דמהימנותא, מה כתיב לעילא וישב ביום ההוא עשו לדרכו שעירה, וכתוב ויעקב נסע סכתו, אלא כל חד אתפרש לסטרא דיליה, עשו לסטרא דשעיר, מאן שעיר דא היא אשה זרה אל נכר, ויעקב נסע סכתא דא מהימנותא עלאה, ויבן לו בית כמה דאת אמר (שם ב') בית יעקב".

וקריאת התגר על יחודו של עם ישראל נמשך עד קץ הימין¹¹⁶. אז יוכרע עימות ממושך ועקוב מדם זה¹¹⁷:

"ועלו מושעים בחר ציון לשפט את הר עשו והיתה לד' המלוכה."

ביום ההוא עתיד הקב"ה להקים "את סוכת דוד הנופלת"¹¹⁸:

(יא) "ביום ההוא אקים את סכת דוד הנפלת וגדרתי את פריציה וחרסתיו אקים ובניתיה כימי עולם; (יב) למען יירשו את שארית אדום וכל הגוים אשר נקרא שמי עליהם נאם ידוד עשה זאת".

ואז בדומה ליציאת מצרים, עתיד הקב"ה לשוב ולהקיף את ישראל בענני כבוד¹¹⁹:

ד"א "סכותה לראשי ביום נשק", אמר הקב"ה: אף אני לעתיד לבא עתידים כל אמות העולם להכנס על ארץ ישראל ולעשות מלחמה עמהם, "ואספתי את כל הגוים אל

116. יסוד זה מתבאר בדברי ה"זוהר" "רעיא מהימנא" פרשת אמור דף ק' ע"א: "והקול קול יעקב וכו' ... וישטום עשו את יעקב למיזל אבתריה ולקטרגא ליה תדיר. ויעקב אזיל באינון יומין דבין ר"ה ליום הכפורים עריק לאשתזבא מניה. תב בתיובתא שוי גרמיה בתעניתא עד דאתי ר"ה ו"ה כדן ידעי ישראל דעשו בא ועמו ארבע מאות איש כלהו מקטרגי זמינין לקטרגא לון וירא יעקב מאד ויצר לו סגי בעלותין ובעותין ויאמר יעקב אלקי אבי אברהם ואלקי אבי וגו'. עד דנטיל עיטא ואמר כי אמר אכפרה פניו במנחה ההולכת לפני וכו'... וכדן אהדר עשו אפטרופוסא דיעקב ויעקב לא בעא דובשיה ועוקציה. יעבר נא אדוני לפני עבדו. כדן וישב ביום ההוא עשו לדרכו אימתי בשעת נעילה דהא אתפרש מעמא קדישא וקב"ה שביק לחוביהון וכפר עליהו. כיון דההוא מקטרגא אזל בההוא דורונא ואתפרש מנייהו בעי קב"ה למחדי בבנוי מה כתיב ויעקב נסע סכתה ויבן לו בית וגו'. על כן קרא שם המקום סכות. כיון דיתבו בסכות הא אשתזבו מן מקטרגא וקודשא בריך הוא חדי בבנוי".

117. עובדיה פרק א' כא.

118. עמוס פרק ט' יא - יב. וב"זוהר" פרשת אמור כרך ג דף פ"ט ע"א: "ר' אבא פתח (ישעיה ס"ג) מי זה בא מאדום חמוץ בגדים מבצרה וגו'. מי זה בא מאדום זמין קודשא בריך הוא ללבשא לבושי נוקמא על אדום דאחריבו ביתיה ואוקידו היכליה וגלו לכנסת ישראל ביני עממיא, ולמעבד להון נוקמת עלמין עד דישתכחון כל טורין מטורי עלמא מליין מקטולי עמין ולמקרי לכל עופא דשמיא עלייהו וכו'... הדא הוא דכתיב (שם לד) כי זבח לילי בבצרה, וטבח גדול בארץ אדום וכו'..." "חמוץ בגדים מבצרה" בגין דמנה נפקו אכלוסין דעלמא לחיילא על ירושלם ואינון שרו לאוקדא היכלא ובני אדום מפגרין שורין ורמו אבני יסודא דהא הוא דכתיב (תהלים קל"ז) זכור יי' לבני אדום וגו' האומרים ערו ערו עד היסוד בה, זה הדור בלבושו באינון לבושי דנוקמא דזמין לאלבשא, צועה ברוב כחו, מה צועה מתבר כמה דכתיב (שם מה) עמים תחתיך יפלו וגו', אמרו ישראל לישעיה מאן הוא דין דיעביד כל כך, וכו'... באינון לבושי דנוקמא דזמין לאסתאבא בין אינון אכלוסין דכתיב ביה לה יטמא בגינה בגין דאיהי שכיבת לעפרא והוא בעי לאקמא לה דהא הוא דכתיב (ישעיה ס') קומי אורי כי בא אורך (ס"א וכתוב (עמוס ט') ביום ההוא אקים את סכת דוד הנפלת וגו'!"

119. פסיקתא דרב כהנא (מנדלבוים) נספחים פרשה ב'. ובמכילתא דרבי ישמעאל פרשת בא - פר'

ירושלים למלחמה" (זכריה י"ד ב). ומה הקב"ה עושה, יוצא ונלחם עם הגויים, שנא':
 "יוצא ד' ונלחם בגוים ההם (זכריה י"ד ג). היאך, כיומו של פרעה, שנא': "כיום הלחמו
 ביום קרב" (זכריה י"ד). ומהו עושה, מסכך על ראשם של ישראל, שנא' סכותה לראשי
 ביום נשק (ותהלים ק"מ: ח). מהו נשק, א"ר שמואל בר נחמני כיום שישקו שני עולמות
 זה לזה, העולם הזה והעולם הבא. באיזה יום, "הנה יום בא לד'" (זכריה י"ד א).

י"ד: "סכותה. סוכות ממש היו וכו'... דברי רבי אליעזר וחכמים אומרים אין סוכות אלא וכו'...
 רבי עקיבא אומר אין סוכות אלא ענני כבוד שנאמר (ישעיה ד' ה): "וברא ה' על מכוון הר ציון
 ועל מקראיה ענן יומם ונוגה אש להבה לילה כי על כל כבוד חופה". אין לי אלא לשעבד לעתיד
 לבא מנין ת"ל "וסוכה תהיה לצל יומם מחורב וגו'" ואומר: "יפדויי ה' ישוּבון ושמחת עולם על
 ראשם" (ישעיה ל"ה ז).